

TOPHANE-İ AMİRE MÜŞİRİYETİ'NİN İDARESİNDE DOLMABAĞÇE GAZHANESİ (1890-1908)

DOLMABAĞÇE GASHOUSE UNDER THE MANAGEMENT OF
TOPHANE-İ AMİRE MÜŞİRİYETİ (1890-1908)

Pınar ÇEVİK AZAP

Dr., Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri
Başkanlığı Osmanlı Arşivi, pinarcevikazap@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 12 Mayıs 2023
Kabul edildiği tarih: 19 Haziran 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 12 May 2023
Date accepted: 19 June 2023
Date published: 25 December 2023

Anahtar Sözcükler

Dolmabahçe Gazhanesi; Tophane-i
Amire Müşiriyeti; Şehremaneti;
Aydınlatma; Havagazı

Keywords

Dolmabahçe Gashouse; Tophane-i
Amire Müşiriyeti; Şehremaneti;
Municipality; Lighting; Coal Gas

DOI

10.33171/dtcjournal.2023.63.2.20

Öz

Dolmabahçe Gazhanesi, Dolmabahçe Sarayı'nın aydınlatılması için inşa edilmiş, sarayın 1856 yılında kullanılmaya açılmasıyla faaliyetlerine başlamıştır. Sarayın aydınlatılması amacıyla zamanın teknolojisine uygun olarak tesis edilen Dolmabahçe Gazhanesi, bir yıl gibi bir sürede üretim kapasitesini artırarak sarayın dışına da gaz satışı yapmaya başlamış ve kısa bir sürede büyük bir satış ağına sahip olmuştur. Hizmet ağının büyümesiyle kurumsal bir kimliğe de kavuşan Dolmabahçe Gazhane'si; Hazine-i Hassa, ardından Şehremaneti tarafından idare edildikten sonra 1890 yılında Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin idaresine geçmiştir. Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin, Gazhane'nin idaresini devraldığı günlerde gazhanede üretim durma noktasına gelmiştir. Kurulduğu yıllardan itibaren yenilenmeyen makineler, yıllar içinde genişleyen dağıtım ağına yetecek düzeyde gaz üretmez bir duruma gelmiştir. Bu vaziyet, başta sarayların aydınlatılmasını tehlikeye düşürmekle beraber büyük bir güvenlik zaafiyeti oluşturmuştur. Tophane-i Amire Müşiriyeti, böyle bir vaziyette idaresini devraldığı Gazhane'nin ihtiyaç duyduğu ıslahatı gerçekleştirmek üzere işe başlamıştır. Ancak Dolmabahçe Gazhanesi'nin kasasının boş olması nedeniyle karşılaşılan mali imkansızlıklar sebebiyle ilk etapta gaz üretiminin durmaması için ivedilikle yapılması gereken tamiratlar gerçekleştirilmiştir. Müteakip yıllar içerisinde hem yurt dışından gaz üretmeye yarayan son teknoloji makine ve cihazlar getirilmiş hem de gazhanenin mevcut arazisi genişletilerek Gazhane, büyük bir gaz fabrikası haline getirilmiştir. Dolmabahçe Gazhanesi, Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin idaresinde bulunduğu on sekiz yıllık süre içinde gaz şebekesini daha fazla genişleterek büyük bir abone ağına sahip olmuştur. Bu çalışmanın amacı, Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin idaresinde bulunan Dolmabahçe Gazhanesi'nin on sekiz yıllık dönemine tekabül eden imalat ve işletim faaliyetlerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın kapsamı, Dolmabahçe Gazhanesi'nin Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne devroluş süreci, devir işleminin ardından Gazhane'de gerçekleştirilen kapsamlı ıslahat ile yine bu kurumun 1908 yılında Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin lağvedilmesine kadar olan işletim faaliyetleri olacaktır.

Abstract

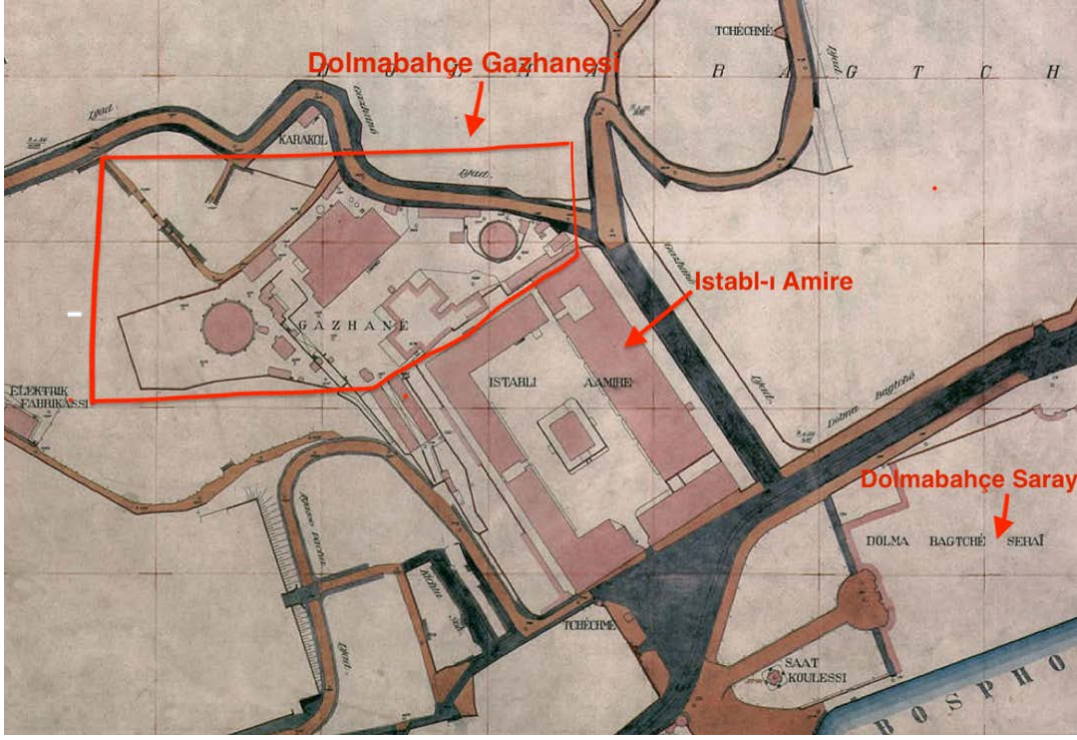
Dolmabahçe Gashouse was built to lighten Dolmabahçe Palace and started activities with the opening of the palace in 1856. Established in accordance with the current technology, it increased its production capacity in one year and started to sell gas outside the palace and had a large sales network in a short time. Dolmabahçe Gashouse, having gained a corporate identity with its growing service network, passed to the administration of Tophane-i Amire Müşiriyeti in 1890; gradually after the Hazine-i Hassa (Minister of Treasury) and the Şehremaneti (Municipality). When Tophane-i Amire Müşiriyeti took over the Gashouse's administration, its production came to a standstill. Besides, the machines not having been renewed since the years of establishment became unable to produce efficient gas for expanding distribution network over the years. This both endangered the lighting of palaces, and created a great security gap. Tophane-i Amire started to work to reform the Gashouse, which it took over in such a situation, required. However, because of financial impossibilities encountered due to Dolmabahçe Gashouse's empty safe-box, firstly urgent repairs were made to prevent gas production to stop. In the following years, both state-of-the-art machinery and devices for gas production were brought from abroad and the current gas plant area were expanded and Gashouse became a large gas factory. Dolmabahçe Gashouse had a large subscriber network by further expanding its gas network during eighteen years under Tophane-i Amire Müşiriyeti's management. This study's aim is to examine the manufacturing and operating activities of Dolmabahçe Gashouse, which was managed by Tophane-i Amire, in eighteen-year period. The study's scope will be Dolmabahçe Gashouse' transfer process to Tophane-i Amire, the comprehensive Gashouse reform after the transfer, and the institution's operational activities until the abolition of Tophane-i Amire Müşiriyeti in 1908.

Giriş

Sultan Abdülmecid (1839-1861), kimi kaynaklara göre 1844 kimi kaynaklara göre de 1846 yılında Beşiktaş kıyılarında bulunan eski tip tüm binaları kaldırtarak yerine yepyeni ve batı mimarisinde bir saray inşası için Mimar Balyan ailesinden Garabat Kalfa'yı görevlendirmiştir. Sarayın inşasının bitiş tarihi kaynaklarda, 1853 yılı veya 1854 yılı olarak yer almıştır. Ancak süslemeleri dâhil olmak üzere sarayın tamamen hazır hale gelmesi 1855 yılını bulmuştur. O sıralarda Osmanlı Devleti'nin, Avrupalılarla beraber Rusya'ya karşı yürüttüğü Kırım Harbi dolayısıyla sarayın açılışı için daha münasip bir tarih seçilmiş ve nihayetinde 10 Haziran 1856 tarihli Takvim-i Vekayi'nin ilgili sayısında, sarayın resmi açılışının yapılacağı bilgisi yayınlanmıştır (Gülersoy, 1994, s. 91; Sözen, 1994, s. 504-505; Küçükerman, 2007, s. 316).

Batılı mimari tarzında inşa edilen bu ihtişamlı sarayın aydınlatılması mevzusu, önemli bir konu olarak ele alınmıştır. Avrupa'da o yıllarda aydınlatmada, havagazı sistemi tercih edilmiştir. Havagazıyla aydınlatma, Avrupa ve Amerika'da daha erken tarihlerde başlamıştır. Maden kömürünün yakılmasıyla elde edilen havagazı, 1807 yılında Londra'da, 1817 yılında Amerika'nın Baltimone şehrinde ve 1820 yılından itibaren de Paris'te sokakların aydınlatılmasında yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Önceleri cadde ve sokakların aydınlatılmasında kullanılan havagazı, zamanla gündelik hayatın bir parçası haline gelmiştir (Engin ve Gülsoy, 2015, s. 372). Dolayısıyla Sultan Abdülmecid, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'da aydınlatmada yaygın olarak kullanılan havagazı sisteminin yeni inşa edilen Dolmabahçe Sarayı'nda da kurulmasını istemiştir. Böylece 1853 yılında Dolmabahçe Gazhanesi'nin inşasına başlanılmış ve 1856 yılında sarayın aktif kullanıma geçmesiyle beraber Osmanlı Devleti'nin ilk gazhanesi faal duruma gelmiştir (Ergin, 1995, s. 921; Büyüктаşkın ve Türkel, 2019, s. 62).

Dolmabahçe Gazhanesi, günümüzde İnönü Stadı'nın bulunduğu alanda, İstanbul Amire yani has ahırlarının üst arka kısmında yer alan arazi üzerine, zamanın teknolojisine uygun olarak kurulmuştur (Sezgin, 2004, s.67). İnşa edilen Gazhane'de, Dolmabahçe Sarayı'na havagazını nakledecek olan şebeke ile iç tesisat, Fransa ve İngiltere'den getirilmiştir (Altınışık, 2005, s. 196).

Harita 1: Alman Mavileri'nin F12 paftasında yer alan Dolmabahçe Gazhanesi (Alman Mavileri, 2006)

Dolmabahçe Gazhanesi'nin kuruluş amacı sarayı aydınlatmak olduğu için tüm masrafları bütçesinden karşılanmak üzere idaresi, Hazine-i Hassa'ya verilmiştir (Tekin, 2006, s. 1). İlk etapta sarayın aydınlatılması için kurulan gazhane, sarayın ihtiyacından fazlasını üretmeye başlamış ve 1857 yılından itibaren saray haricine de havagazı vererek sokakların aydınlatılması sağlanmıştır (Ergin, 1995, s. 921).

Tanzimat'tan sonra başlayan batılılaşmaya paralel olarak gündelik yaşamda da hayat standartlarının yükselmesi ve ihtiyaç çeşitliğinin artması birçok yeniliği beraberinde getirmiştir (Çelik, 2013, s. 220). Özellikle İstanbul başta olmak üzere dış dünya ile yürütülen ilişkinin ana çıkış noktasını meydana getiren liman şehirleri ve liman bağlantı noktaları, ticarete olduğu kadar gündelik hayatta da birçok değişimin yaşanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda İstanbul'un payitaht merkezi olarak kabul gören sur içinden de öte bir iş bölgesi olan Beyoğlu-Galata ve civarlarında ikamet etmekte bulunan varlıklı yabancıların gündelik hayatlarında, günümüzde beledi hizmet olarak nitelendirdiğimiz hizmetler talep konusu olmaya başlamıştır. Buna ek olarak Kırım Harbi nedeniyle her gün İstanbul'a gemilerle gelen müttefik devletlerin askerlerinin beklentileri, Avrupa'daki gündelik hayatlarına göre Osmanlı'da birtakım eksikliklerin var olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda Osmanlı'nın başkenti -ki söz konusu bu askerler Galata-Beyoğlu ve civarlarında ikamet ederlerdi- ne bu kalabalığı kaldıracak genişlikte ne de yolları erzak,

mühimmat taşıyacak yük arabalarının sığacağı genişlikteydi. Otel, pansiyon ve hastane eksikliği de yabancı diplomatların tenkit ve isteklerini sık sık Osmanlı Devleti makamlarına iletmelerine sebebiyet vermektedir. Bunlardan en önemlisi, güvenlik açısından cadde ve sokakların aydınlatılmasıdır (Ortaylı, 2000, s. 123-132).

Hem güvenlik gerekçelerinden dolayı hem de batılı tarzda yaşamaya alışkın olan yabancıların geç saatlere kadar dışarılarında dolaşmaları nedeniyle, bilhassa Galata-Beyoğlu ve civarındaki yerlerin aydınlatılması önemli bir ihtiyaç olarak ele alınmıştır (Çelik, 2013, s. 220). Tüm bu gerekçelerin ortak etkisiyle sadece sarayı aydınlatmak üzere kurulan ancak kısa bir sürede kapasitesini artıran Dolmabahçe Gazhanesi'nde üretilen havagazı, yakın mevkilerdeki cadde ve sokakların aydınlatılmasında da kullanılmaya başlanmıştır.

Havagazı ile aydınlatılan ilk cadde, o dönemde Cadde-i Kebir olarak adlandırılan, günümüzdeki İstiklal Caddesi ile Galip Dede Caddesi'dir (Toprak, 1993, s. 478). İstiklal Caddesi'nin aydınlatılmasıyla önce Taksim'den Galatasaray'a, Galatasaray'dan Tünel Meydanı ve oradan Yüksek Kaldırım istikametinden Karaköy'e kadar caddenin tek tarafına, 80 adım aralıklarla döküm direkler dikilmiştir. Bu direklerin üzerindeki lambalara, Dolmabahçe Gazhanesi'nden çekilen şebeke boru hattı ile gaz vermeye başlanmış ve böylece sokakların aydınlatılması sağlanmıştır. Müteakiben Pera'da bulunan zengin aileler de konutlarının gazla aydınlatılması için müracaatta bulunmuşlardır. Böylece Pera ile başlayan özel kullanım, kısa sürede Galata Kulesi'nin etrafına kadar genişlemiştir. 1861 yılına gelindiğindeyse Galata ile beraber Tophane civarına, Talimhane ve Saraçhane'ye havagazı ulaşmış ve 1864 yılında Gazhane'den çekilen boru hatlarıyla Maçka Silahhanesi önünden Teşvikiye ve Nişantaşı'na da havagazı verilmiştir (Kon ve Mazak ve Kayserilioğlu, 1999, s. 51; Mazak ve Şen, 2007, s. 63; Akın, 1998, s. 123). Havagazının ulaştırıldığı semtlerde her akşamüstü hava kararmadan görevli kişi, havagazı lambasının cam kapağını elindeki ucu kısıkaçlı sopa yardımıyla açtıktan sonra gaz musluğunu çevirmekte ve ucu çakmak taşlı bir sopayla gaz yakılmaktaydı. Sokaklar, bu şekilde gazhane tarafından görevlendirilen kişilerce aydınlatılmaktaydı (Kon ve Mazak ve Kayserilioğlu, 1999, s. 49).

İstanbul'da 1860'lı yıllardan itibaren gündelik hayatın vazgeçilmez bir konforu haline gelen havagazı ile aydınlatma sistemi, bugüne kadar birçok çalışmanın konusu olmuştur. Bu çalışmalardan biri, üç cilt olarak hazırlanmış olan "Osmanlı'dan Günümüze Havagazının Tarihçesi" isimli eserdir. Eserin, ilk cildinde teorik bilgilere, ikinci ve üçüncü ciltlerinde de Osmanlı'nın belli başlı şehirlerindeki

havagazı tesislerinin kuruluşlarıyla alakalı belgelerin neşrine yer verilmiştir. Genel anlamda havagazının kademeli olarak Osmanlı Devleti'nde yaygınlaşması hususunda bilgiler sunan eser, Dolmabahçe Gazhanesi'nin makalemize konu edindiğimiz Tophane-i Amire Müşiriyeti idaresindeki yıllarına dair tafsilatlı bilgi sunmamaktadır. Ayrıca birbirinin tekrarı kabilinden ilgili makalelerde de aynı genel bilgiler tekrarlanmış ve Dolmabahçe Gazhanesi'nin Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne devrediliş tarihi haricinde Dolmabahçe Gazhanesi'nin on sekiz yılını kapsayan dönemine dair de herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Doğrudan Dolmabahçe Gazhanesi'nin kuruluşu ve işletmesini bir yüksek lisans tezi olarak ele alan diğer bir çalışmada ise Dolmabahçe Gazhanesi'nin kuruluşuna ve faaliyetlerine dair bütüncül bilgiler yer almakta olup gazhanenin on sekiz yıl süresince Tophane-i Amire Müşiriyeti tarafından idare edilmekte olan yıllarındaki faaliyetlerine ve işletme kapasitesine dair ayrıntılı bilgilere rastlanılamamıştır.

Çalışmamızda; Dolmabahçe Gazhanesi'nin, Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin idaresine geçene kadar Hazine-i Hassa ve Şehremaneti dönemlerine kısaca değinildikten sonra, idarenin Şehremaneti'nden Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne devir süreci incelenmiştir. Ardından Dolmabahçe Gazhanesi'nin, Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne bağlı olduğu on sekiz yıllık süre boyunca yönetim kısmı dahil olmak üzere imalat kısmı, gaz fabrikaları, işletim ağı ve faaliyetleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Dolmabahçe Gazhanesi'nin Tophane-i Amire devredildiği yıldan bir yıl sonra Tophane Müşirliği'ne getirilen Zeki Paşa'nın aralıksız devam eden müşirliği aynı zamanda Dolmabahçe Gazhanesi'nin Tophane-i Amire'nin idaresinde bulunduğu dönemi içermektedir. Bu bağlamda makalemizde dönemin Tophane-i Amire Müşiri Zeki Paşa'nın her türlü maddi imkansızlığa rağmen Dolmabahçe Gazhanesi'nde gerçekleştirdiği geniş kapsamlı bir ıslahat ve yıllar içerisinde üretim kapasitesini artırarak işletim ağını genişletmek üzere gösterdiği çaba detaylarıyla ele alınmıştır. Çalışma metni, zikredilen başlıkları temas eden literatür ve arşiv belgeleri kullanılmak suretiyle tesis edilmiştir.

Dolmabahçe Gazhanesi'nin Hazine-i Hassa'dan Şehremaneti'ne Devri

Kurulduğu yıllardan itibaren yaklaşık olarak on sekiz yıl Hazine-i Hassa tarafından idare edildikten sonra gazhanelerin özel bir statüsünün olması gerektiği ve aydınlatma gibi bir hizmetin başka ülkelerde belediye hizmeti olarak yürütülüyor olması gerekçeleriyle Dolmabahçe Gazhanesi'nin idaresi Hazine-i Hassa'dan alınarak 1874 yılında Şehremaneti'ne devredilmiştir (BOA, İ.DH 682/47530, 31/Ma/1290; Kon ve Mazak ve Kayserilioğlu, 1999, s. 52). Böylece kuruluş amacı sarayı

aydınlatmak olan Gazhane, kısa bir süre sonra saray dışına da satış yaparak hizmet ağını genişletmiş ve toplumsal hayata doğrudan etki eden bir işletme haline dönüşmüştür (Altınışik, 2005, s.193).

Dolmabahçe Gazhanesi, idaresi Hazine-i Hassa'da bulunduğu süre boyunca aralıksız faaliyet göstermesine bağlı olarak hem yıllar içerisinde yıpranmış hem de gerektiği gibi onarılmamıştır. Ayrıca Gazhane'nin 1856 yılında tesis edildiği zamanki teknoloji ile 1874 yılındaki teknoloji arasında farklılıklar bulunmaktaydı. Dolayısıyla Gazhane'nin son teknolojiye entegre bir şekilde yenilenmesi önemli bir ihtiyaçtı. Bu sebeple Gazhane İdaresi'ni devralan Şehremaneti'nin, Gazhane ile alakalı ilk gündemi maddesi, söz konusu yenilemenin gerçekleştirilmesi olmuştur (Mazak ve Şen, 2007, s. 64). Ayrıca gaz kullanım bedeli olarak kurumlarda kalan alacakların bir türlü alınamamasından ötürü kasanın boş olması nedeniyle yaşanan mali sıkıntılar da gündemin en önemli mevzularından biri olarak yer almıştır. Maddi problemlerden dolayı tamiratın bir türlü yapılamaması, gazhanenin içinde bulunduğu durumun günden güne kötüye gitmesine sebebiyet vermiştir. Üretilen gazın kalitesi tamamen düşmüş ve bu kalitesi düşük gaz da çoğu zaman zayi edilmiştir. İdaresi her ne kadar Şehremaneti'ne devredildiye de kasası boş olan Gazhane'nin bu sıkıntılarının giderilmesi için tek çıkar yol olarak, Gazhane'nin işletmesinin taliplerine ihale edilmesi görülmüştür (BOA, MV 15/17, 10/Ke/1302). Hatta bu hususta imtiyazın verilmesi için mukavelename ve şartname dahi kaleme alınmıştır (BOA. Y.PRK.ŞH. 3/33, 17/Te/1305). Ancak Dolmabahçe Gazhanesi'nin imtiyaz suretiyle taliplerine ihalesi devletçe uygun görülmeyle, gazhanenin hasılatı karşılık tutularak gerekli olan inşaat ve yenileme işinin Şehremaneti tarafından gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Bunun için gerekli olan paranın da Askeriye, Bahriye ve Nafia nezaretlerindeki alacaklardan aktarılması planlanmıştır (BOA. İ.DH. 1119/87475, 16/Ks/1304). Lakin bu süreç, Şehremaneti açısından planladığı gibi ilerlememiş ve Gazhane, maddi sıkıntılar nedeniyle ıslah edilememiş ve sorunlarına çözüm bulunamamıştır.

1889 yılının sonlarına gelindiğinde Şehremaneti'nin idaresinde bulunan Gazhane'nin durumunda olumlu anlamda herhangi bir değişiklik olmamakla birlikte, elde olan imkânlar dâhilinde ve yalnız günü kurtarır mahiyette gaz üretilmeye devam edilmiştir. Saraylar başta olmak üzere Beyoğlu, Galata, Pera, Tophane ve Kabataş civarlarına zaman zaman aksamalar olsa da havagazı verilmeye devam edilmiştir. Dolmabahçe Gazhanesi, her ne kadar kurulduğu ve faaliyete başladığı 1856 yılından 1890'lı yıllara gelinceye kadar planlandığından fazla gaz

üretimi ve dağıtımını yapsa da zaman içerisinde abone sayısının artması nedeniyle ihtiyaca cevap vermeyecek hâle gelmiştir. Bu sebeple Gazhane'nin, bir an evvel genişletilmesi, tamiratının yapılması hatta tamamen yenilenmesi için, 1890'lı yılların başlarında da planlamalar yapılmıştır.

Şehremaneti'nin idaresindeki Dolmabahçe Gazhanesi'nde yaşanan kötü gidişatı engellemek, gazhanenin kapasitesini genişletmek ve kömürden tasarruf edilerek temiz gaz istihsal oranını arttırmak için gerekli olan inşaat masraflarının tespitini yapmak üzere, bir İngiliz Mühendis görevlendirilmiştir. İngiliz mühendis tarafından yapılan incelemeler neticesinde Dolmabahçe Gazhanesi'nin, 10.000-12.000 lira ile yenilenebileceği ve temiz gaz üretilebileceği belirlenmiştir (BOA. Y.PRK.BŞK. 17/21, 4/Ks/1305). Bu geniş çaplı ıslahatın da taliplerine ihale edilerek yapılmasının her açıdan daha pratik olacağı görüşü, tekrar gündeme getirilmiştir. Ancak yapılan görüşmeler sonucunda Dolmabahçe Gazhanesi'nin imtiyazının, başkalarına verilmesi birtakım sıkıntılara sebebiyet vereceği göz önünde bulundurularak masrafları tamamıyla Tophane-i Amire'ye ait olmak üzere Gazhane'nin idaresinin, 10 Ocak 1890'da bu kuruma verilmesi gündeme getirilmiştir. Bu duruma, saray-ı hümayunların, kışlaların ve diğer askeri daireler de dahil devlet dairelerinin havagazı ile aydınlatılması şartı düşülmüştür. Ayrıca mühendislerden oluşan bir heyet, gazhanenin muayenesini yapacak ve bu süre zarfında Gazhane'nin idaresinin Tophane-i Amire'ce ne şekilde yapıldığı gözlemlenmiş olacaktır (BOA. Y.PRK.BŞK. 17/21, 4/Ks/1305).

Aslında Dolmabahçe Gazhanesi'nin devlet elinde mi yoksa uygun görülen bir imtiyaz sahibinin elinde mi işletilmesinin gündemde tutulduğu yıllarda İstanbul'da bir elektrik fabrikası kurulmuştur. Hatta Osmanlı Bankası başta olmak üzere kimi özel müteşebbisler, kendi binalarında aydınlatmanın elektrik sistemiyle yapılmasını dahi temin edebilmiştir. 1890'lı yıllar itibarıyla az da olsa elektriğin İstanbul'da kullanılmaya başlanması, Sultan II. Abdülhamid'in de ilgisini çekmiş ve kendisi, Avrupa'da yayınlanan gazetelerde gördüğü kimi elektrikli aletlerin İstanbul'a getirilmesini sağlamıştır. Hatta geneli değilse de Yıldız Sarayı'ndaki bazı daireler de elektrikle aydınlatılmaya başlanmıştır. Sultan'ın elektrikle aydınlatmaya olan ilgisi kısa sürede İstanbul şehrinin genel aydınlatmasının da elektrikle yapılması düşüncesine evrilirken Avrupa basınında elektriğin meydana getirdiği kazalar, yangınlar ve tehlikeler hakkındaki haberler, Sultan II. Abdülhamid'i tedirgin etmiştir. Ayrıca kendisi Yıldız Sarayı'nda elektrikli bir piyanodan çıkan kıvılcım nedeniyle bir yangın tehlikesi atlamıştır. Dolayısıyla elektriğin meydana getirebileceği yangınlar ve

tehlikeleri göz önünde bulundurduğunda Sultan, teknolojik anlamda birtakım sıkıntıların giderilmesini beklemenin doğru olacağı kanaatiyle aydınlatma işinin havagazı ile devam ettirilmesi yönünde karar almıştır (Engin ve Gülsoy, 2015, s. 372-395). Ancak sıkıntılı günler geçiren Dolmabahçe Gazhanesi'nde mevcut koşullarda gaz imalatının devam etmesi de mümkün görülmemekteydi. Gerekli olan yenileme işinin, Gazhane idaresinin ihale edilmesi koşuluyla yabancılara verilmesi de sakıncalı görüldüğünden Dolmabahçe Gazhanesi'nin Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne bağlanması ve yenileme işinin Tophane tarafından yapılması uygun görülmüştür.

Dolmabahçe Gazhanesi'nin Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne Devri Süreci ve Müşir Ali Saib Paşa'nın İdaresi'nde Dolmabahçe Gazhanesi

Tophane-i Amire İdaresi'ne devredilmesi yönünde karar alınan ancak bunun için mali yıl başının gelmesi beklenen Dolmabahçe Gazhanesi'nin devir işlemi yapılmadan evvel, Gazhane'nin genişletilmesi ve daha iyi bir şekilde donatılması yönünde bir takım ön hazırlıklar başlatılmıştır. İlk adım olarak bu genişletme ve gerekli görülen ıslahatın gerçekleştirilmesine ve mevcut alet ve edevatın yeni usulde değiştirilmesine yardım etmek amacıyla Avrupa'dan müfettiş, gazcı ustası ve bir de mühendis getirtilmek üzere hazırlıklar başlatılmıştır (BOA, ML.EEM.825/7, Lef 3, 25/Şu/1305). Bu konuyla ilgili girişimler devam ederken diğer taraftan Yedikule Gazhanesi'nin imtiyazına sahip olan Dersaadet Gazhanesi İmtiyaz Sahibi ve Şirket Müdürü Hasan Tahsin ile ortağı Simon efendiler, Dolmabahçe Gazhanesi için aciliyet kesb eden ıslahatın uygulamasının kendilerine ihale edilmesi yönünde talepte bulunmuşlardır (BOA, İ.MMS. 110/4736, Lef 2, 19/Ks/1305). Ancak buna gerek olmadığı ve ıslahatın, Gazhane'nin idaresinin Tophane-i Amire'de olacak olması nedeniyle oraca yürütüleceği kararı, ilgili makamlar tarafından bildirilmiştir (BOA, A.ŞMKT.MHM. 500/35, 18/Şu/1305). Dolmabahçe Gazhanesi gerek Şehremaneti'nin gerekse de Tophane-i Amire Müşirliği'nin idaresinde bulunduğu dönemlerde her zaman Avrupalı tüccarların ilgi odağındaydı. İstanbul ve çevresinin havagazı ile aydınlatılması işi, tüccarların her zaman imtiyazını elde etmek için kıyasıya rekabet halinde oldukları bir ticaret sahasıydı (Kon ve Mazak ve Kayserilioğlu, 1999, s. 52). Dolayısıyla tüccarlar, Dolmabahçe Gazhanesi'nin işletme imtiyazının kendilerine ihale edilmesi yönündeki taleplerini, devlet makamlarına iletmekten hiçbir zaman geri durmamışlardır.

Tophane Müşirliği tarafından gerçekleştirilecek olan genişletme ve ıslahatın hayata geçirilmesiyle Dolmabahçe Gazhanesi'nin üretim kapasitesinin, 24 saatte en az 1.200.000 gücü ulaşması planlanmıştır. Çalışmalar kapsamında, Dördüncü ve

Altıncı Belediye daireleri dâhilindeki sokak ve mahallelerde yakılan fenerler ücretsiz temin edilecek, ayrıca saray-ı hümayunlar için 250 âdete kadar arttırılacak fenerler de yine ücretsiz tamir edilecekti. Bununla beraber ahaliye satılacak gazların her bin kadim mikabının fiyatı 40 kuruşu aşmayacaktı. Dolmabahçe Gazhanesi'nin, Tophane-i Amire'ye devredilmesinden itibaren her türlü masrafı Tophane-i Amire'ye ait olacak ve saray-ı hümayunlar ile diğer devlet dairelerinin aydınlatılmasında sarf edilecek gazların masrafı; ait olduğu belediye daireleri, kışlalar, askeri daireler ve sair devlet dairelerinden her ay peşin olarak alınacaktı (BOA, A.}MKT.MHM. 500/35, 18/Şu/1305).

1890'da mali yıl başlangıcı olan Mart ayına kadar olan bir kaç aylık sürede hem Gazhane'nin Tophane'ye devri için ön hazırlıklar yürütülmüş hem de Gazhane'nin devlet eliyle mi yoksa taliplerine ihale edilerek başkaları tarafından mı idare edilmesinin faydalı olacağına dair görüşmeleri devam etmiştir. Şura-yı Devlet ve Meclis-i Vükela'ca yapılan son görüşmede, Dolmabahçe Gazhanesi'nin bir devlet kurumu olması nedeniyle başkalarına verilmesi sakıncalı olacağı görüşü kati bir şekilde karara bağlanmıştır. İşletmesinin Şehremaneti idaresinde mümkün olamayacağı anlaşılınca (BOA, ML.EEM.825/7, Lef 3, 25/Şu/1305) Dolmabahçe Gazhanesi, Şehremaneti idaresinden alınarak 1890 yılının Mart ayında Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne devredilmiştir (Sabah Gazetesi, 31/Ke/1305; Kon ve Mazak ve Kayserilioğlu, 1999, s. 54; Altınışık, 2005, s. 193; Mazak ve Şen, 2007, s. 59; Mazak, 2013, s. 142).

Gazhane'nin, Şehremaneti idaresinden alındığı sırada Şehremaneti'nde Rıdvan Paşa (Ergin,1996, s. 171), Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin başında ise Ali Saib Paşa bulunmaktaydı (Çevik Azap, 2023, s. 98).

Dolmabahçe Gazhanesi'nin kurumsal anlamda neden askeri sanayi hüviyetli kurumlarından biri olan Tophane-i Amire Müşiriyeti idaresine verildiğine dair kâğıt üzerinde herhangi bir gerekçeye rastlanılamamakla birlikte bu husus üzerine birkaç fikir ortaya atılabilir. Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin, Osmanlı Devleti'nin fabrikalar ve sanayi atölyelerini içinde barındıran bir kurum olması nedeniyle imalat anlamında bir benzerlik kurulmuş olması, bu fikirlerden ilkidir. Ayrıca 1856 yılından beri faaliyet gösteren Dolmabahçe Gazhanesi'nin kuruluş yıllarından itibaren makine ve gaz üretim aksamının tamiratının Tophane-i Amire fabrikalarında yapılması da bu fikrin önemli bir bileşenidir. 1858 yılında Tophane-i Amire Müşiriyeti bünyesinde alınan bir idari karar gereği Tophane-i Amire'nin askeri imalat işleriyle ilgilenmek üzere tesis edilen Meclis-i İmalat'ın görev ve yetkilerinin belirtildiği talimatnamede,

Dolmabahçe Gazhanesi ile ilgili bir madde yer almaktadır. Bu talimatnamenin ilgili maddesinde Gazhane'nin, Tophane fabrikalarına bağlı olacağından iyi bir şekilde idare edilmesinin sorumluluğu Meclis-i İmalat'a verilmiştir. Buna göre Meclis-i İmalat gerek Dolmabahçe Gazhanesi gerekse de askeri mühimmat hakkındaki sanayinin ilerletilmesi için gayret gösterecektir (Çevik Azap, 2023, s. 120). Ancak henüz birkaç yıl önce tesis edilmiş olan ve o yıllarda Hazine-i Hassa tarafından idare edilmekte olan Gazhane ile ilgili böyle bir karar alınmış olmasına rağmen bunun gerçekleşemediğini biliyoruz. Zira gazhane 1874 yılında Şehremaneti'ne devrolunana kadar hem Hazine-i Hassa tarafından idare edilmeye devam edilmiş hem de 1858 yılında tesis edilen Meclis-i İmalat'ın işleyişinde Gazhane'nin idaresine dair bir bilgiye rastlanılamamıştır.

Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin devir işinin gerçekleşmesi ile beraber Tophane birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. İlk Dolmabahçe Gazhanesi'nde acil ihtiyaç duyulan yenileme ve genişletme, diğeri de Tophane ve Şehremaneti arasında ücretlendirmeden dolayı yaşanan ihtilaflardır (BOA, MV. 58/2, 12/E/1306). Gazhane İdaresi'nin Tophane-i Amire'ye geçmesinden sonra Tophane'nin gaz kullanım bedeli hususundaki yeni ücretlendirmesi, Şehremaneti tarafından kabul görmemiş ve iki kurum arasında uzun sürecek olan ihtilaflara neden olmuştur. Öyle ki Tophane Müşiri Ali Saib Paşa, her bir bin mikab gaz için 50 kuruş fiyatlandırma yapmıştır. Ancak Şehremaneti tarafından bu tariflendirme fazla bulunmuştur (BOA, Y.A.RES. 55/12, Lef 2, 12/Ke/1306). Yürütülen müzakereler neticesinde her iki daire arasında mevcut olan ihtilafın giderilmesi amacıyla her bin kadim mikab gaz için Şehremaneti'nden Tophane-i Amire'ye 30 kuruş verilir ise kar ve zararsız olarak mevzunun hallolacağı düşünülmüştür (BOA, MV. 59/39, 11/Ts/1306).

Tophane-i Amire Müşiriyeti bir yandan devir sonrası Şehremaneti ile yeni ücretlendirme konusunda yaşanan ihtilaflarla uğraşırken diğer taraftan temiz gaz imalatının gerçekleştirilmesi için işe koyulmuştur. Dolmabahçe Gazhanesi'nin ciddi manada ıslah edilmesi için tespitlerde bulunulması ve mevcut alet-edevatın yenileriyle değiştirilmesi için ne kadarlık bir bütçenin gerekli olduğunun belirlenmesi için keşifler yapmak üzere İngiltere'den bir gazcı ustasıyla bir mühendis getirtilmiştir. Söz konusu bu mühendis ve gaz ustasının, konuyla ilgili faaliyetleri esnasında onların varlığından ve çalışmalarından rahatsız olan Gazhane çalışanları olmuştur. Otuz üç senedir Dolmabahçe Gazhanesi'nin değişik hizmetlerinde memur olarak çalışan ve on altı yıldır da Dolmabahçe Gazhanesi'nin Fen ve İmalat Müdürü olarak görev yapmakta olan Mehmed Emin Efendi, bir dilekçe ile Tophane-i Amire

Müşiriyeti'ne yaptığı müracaatta, bahsi geçen bu İngiliz mühendis ve gaz ustasının asıl maksatlarının fesatlık olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca kendisi, bu kişilerin ellerine gaz musluklarının kontrolünün verilmesinin bir tür sabote eylemine meydan verebileceği yönünde birtakım şüpheleri olduğunu da ifade etmiştir (BOA.Y.PRK.BŞK.19/86, 8/Ts/1306).

Avrupa'dan getirtilen mühendisler çalışmalarını bu minval üzere yürütürken diğer taraftan maden ticareti, şimendifer ve liman inşası, iskele tesisi gibi işlere dair imtiyazlar, padişahın izniyle taliplerine satıldığından halihazırda ıslahata ve genişletilmeye muhtaç bir vaziyette bulunan Dolmabahçe Gazhanesi'nin de taliplerine ihale edilmesi gündeme getirilmiştir. Ama daha önce de olduğu gibi bu, başvurulacak en son çare olarak görülmüştür. Bu nedenle meseleyi önce içeride çözüme odaklı birtakım girişimlerde bulunulmuş ve kurumun muhtaç olduğu tadilat ve ıslahat için bir komisyon teşkil edilmiştir (BOA.Y.PRK.MYD. 9/74, 23/A/1304; Tekin, 2006, s. 54.). Teşkil edilen komisyonun azaları fenne aşına kimselerden oluşmadığından söz konusu komisyon, gazhanenin ihtiyaç duyduğu tadilat ve ıslahat hakkında sağlıklı bir görüş bildirememiştir. Buna dayanarak ıslahat ve tadilatı gerçekleştirecek komisyonun teknik bilgiye sahip kimselerden oluşması gerektiği yönünde görüşler serdedilmiştir. Hatta bu işi Şehremaneti'nin yapmasının daha isabetli olacağı dahi 1890 yılının Ağustos ayında rapor edildiyse de bu fikir, kuvveden fiile geçememiştir (BOA.Y.PRK.ŞH.3/5, 25/A/1304).

Yapılan ilk incelemeler neticesinde Gazhane için elzem olan genişletme ve topyekûn bir yenileme işinin ilk aşamada planlandığı gibi gerçekleştirilemeyeceği anlaşılmıştır. Zira Gazhane'nin kasasında nakit para bulunmaması, gaz kullanım bedeli olarak Şehremaneti başta olmak üzere devlet dairelerinde ve askeri dairelerde gazhane adına biriken borçların bir türlü tahsil edilememesi, ihtiyaç duyulan tamirat-yenileme işlemi için gerekli olan masraf tutarlarının karşılanmasını imkânsız kılmıştır. Bu sebeple topyekûn bir tamirat ve yenilemeden vazgeçilerek, günü kurtaracak mahiyette acil olan retorthane ve Kabataş'ta bulunan kömür ambarında yapılan tamiratlar gibi lokal tamiratlarla gazhanenin gaz üretimine devam ettirilmesine çalışılmıştır (BOA. İ.DH. 1200/93943, Lef 2, 24/Te/1306).

Gazhane'nin idaresinden sorumlu Tophane Müşirliği'nce kaleme alınan bir raporda, Dolmabahçe Gazhanesi'nin içinde bulunduğu vahim durum:

... Dolmabahçe Gazhanesi'nin mükemmel bulunması gerekli olduğu halde hali hazırda mevcut durumu gayet fena ve adeta acınacak bir halde harap bulunuyor olması gerçeği karşısında gazhane eğer mevcut

durumunda bırakılır ve içinde bulunan makine ve saireye münasip bir tadilat yapılmaz ise şehrin binalarının ve sokakların aydınlatılması için gerekli miktarda gaz üretilmesi mümkün olmayacaktır... (BOA. Y.PRK.ŞH. 3/5, 25/A/1304).

ifadeleriyle anlatılmaya çalışılmıştır. Bunun bilincinde olan dönemin Tophane-i Amire Müşiri Ali Saib Paşa, gazhanede gaz üretiminin sekteye uğramaması için gerekli görülen tamiratların yapılmasına özen göstermiştir. Müşir Ali Saib Paşa, bu süreçte Avrupa'dan gaz üretimiyle ilgili uzman mühendis ve gaz ustaları getirtmekle beraber gazhane için gerekli buharlı makine, kazan, alet-edevat ve cihazların da bilhassa İngiltere'den satın alınması için incelemelerde bulunulması talimatını vermiştir. Alınması gerekli görülen kimi ürünlerin Londra'daki fabrikalardan ithali sağlanarak *Moorhen* ve *Macedonia* adlı vapurlarla İstanbul'a gönderilmiş (BOA. HR.SFR (03). 381/8, 16 Ocak 1891; HR.SFR (03). 381/15, 14 Şubat 1891) kimi ürünlerin de Liverpool'daki fabrikalardan satın alınması için takibi yapılmıştır. Nihayetinde eldeki imkanlarla acil olarak alınması gereken birtakım makine ve aletlerin, İngiltere'deki fabrikalardan satın alınması sağlanmıştır. Gazhane için getirtilecek olan bu cihazların teknik özelliklerinin anlaşılması için, kullanım kılavuzları ile fatura ve konşimentolarının da gönderilmesi ayıca talep edilmiştir (BOA. HR.SFR (03). 381/14, 12 Şubat 1891).

Kısıtlı imkanlar dahilinde öncelikli olarak günü kurtarır mahiyette tamirat-yenileme işleri devam ettirilmeye çalışılırken diğer taraftan aksaklıklar yaşanmaya devam etmiştir. Bunlardan bir tanesi, Gazhane'nin makinesinin bozulması ve yeterli derecede gaz üretimi yapılamamasıdır. Durum karşısında saraylarda aydınlatmanın tamamen kesilmemesi için Beyoğlu taraflarının cadde ve sokak fenerlerinin çifter olanlarından yalnız bir adedinin yakılması suretiyle tasarruf edilme yoluna gidilmiştir. Ayrıca bozulan makine, tamiratyapılmak üzere Tophane-i Amire Top Fabrikası'na nakledilmiştir. Diğer taraftan Avrupa'dan 1891 yılının Ağustos ayında getirtilen bir adet büyük makinenin de yerine konulması için hazırlıklar başlatılmıştır (BOA, Y.PRK.ASK. 75/11, 13/A/1307). Ancak Tophane Müşiriyeti her ne kadar önlem almaya çalıştıysa da Dolmabahçe Gazhanesi'nin makinesinin bozulması nedeniyle sokakları aydınlatan hava gazı ansızın kesilmiştir. Büyük bir güvenlik zafiyetine sebep olacak bu durum karşısında Şehremaneti ve Hazine-i Hassa nazırları, Gazhane'nin "Dersaadet Şirket-i Tenviriyesi"ne ihalesini tekrar gündeme getirmişlerdir (BOA, İ.DH. 1241/97247, 14/A/1307). Gazhane'de kesintilerin yaşandığı ve işlerin durma noktasına geldiği o günlerde Seraskerlik ve Tophane Müşirliği görevlerini birlikte yürüten Ali Saib Paşa aniden vefat etmiş ve Tophane-i

Amire’de idari bazlı değişikliğe gidilmek durumunda kalınmıştır. Bu doğrultuda, Müşir Ali Saib Paşa’nın yerine Tophane Müşirliği’nin başına 30 Ağustos 1891 tarihinde Mustafa Zeki Paşa getirilmiştir (Çevik Azap, 2023, s. 102). Müşir Zeki Paşa, aynı zamanda Dolmabahçe Gazhanesi’nin idaresini yürüten Tophane Müşirliği’nin, 1908 yılında lağvedilmesine kadar olan süreçteki müşiridir. Dolayısıyla kadar Zeki Paşa, Dolmabahçe Gazhanesi’nin idarecisi olarak vazifesini bu tarihe ifa etmiştir.

Zeki Paşa’nın İdaresi’nde Dolmabahçe Gazhanesi

Tophane Müşiri Zeki Paşa, göreve başlamasıyla beraber gazhane ile yakından ilgilenmiştir. Zira idareyi devraldığı günlerde gazhanenin üretiminde yaşanan büyük sıkıntıların giderilmesi aciliyet kesp etmektedir. Bu nedenle Müşir Zeki Paşa ilk olarak, Dolmabahçe Gazhanesi’nin sorunlarını dönemin Sadrazamı Ahmed Cevad Paşa (Kuneralp, 1999, s. 1) ile müzakere etmek üzere Sadaret Konağı’na gitmiştir. Diğer yandan Gazhane’deki arızanın giderilmesi için Londra’daki bir fabrikaya emzik borusu sipariş edilmiş ve yedek parçaların teslimini hızlandırmak için gerekli girişimlerde bulunulmuştur. (BOA, Y.PRK.ASK. 76/5, 12/E/1307; BOA, HR.SFR. (03). 381/50, 1 Aralık 1891).

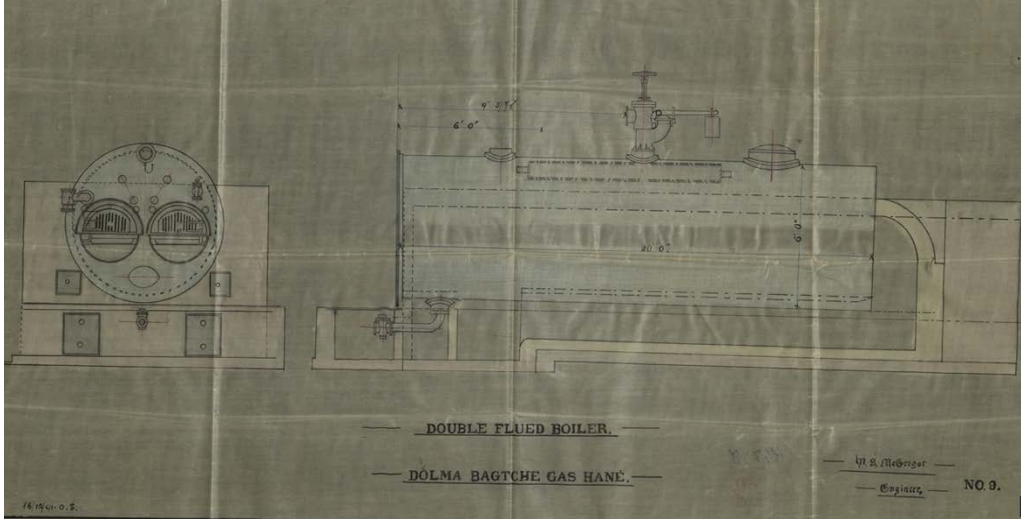
Zeki Paşa, Sadrazam Ahmed Cevad Paşa ile yaptığı görüşmenin ardından yenilenmeye ve genişletilmeye acil ihtiyaç duyulan Gazhane’nin incelemelerini yapması için Dolmabahçe Gazhanesi Mühendisi Mösyö Mc. Gregor ve Gazhane Müdürü Mehmed Halid Bey’i vazifelendirmiştir. İngiliz Mühendis Mc. Gregor, Gazhane’nin yenilenmesi ve üretim kapasitesinin artırılması için gerekenleri tespit ederken Mehmed Halid Bey de Gazhane’nin ıslahatına büyük bir engel teşkil eden mali sıkıntılarının giderilmesi için tüm muhasebe kayıtlarını incelemiştir. Zira Zeki Paşa; Müdür Halid Bey’e, Gazhane’nin Tophane Müşirliği’ne devredildiği tarihten itibaren muhasebe kayıtlarının detaylı incelemesini yaparak idarenin, *matlub ve duyunu* yani alacak ve borç dökümlerinin çıkarılması talimatını vermiştir. Buna göre gerekli incelemelerin tamamlanmasının ardından oluşturulan tüm rapor, hesaplamalara dair hazırlanan evrak ve kurumlar arası yazışmalar bir zarf içerisinde bizzat Müşir Zeki Paşa’ya takdim edilmiştir (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 16, 5/Ks/1307).

Dolmabahçe Gazhanesi’nin üretim kapasitesinin artırılması adına Gazhane’nin Tophane-i Amire’ye devrinden de önce ihtiyaç duyulan kapsamlı ıslahat için gerekenlerin tam tespitini yapmak üzere görevlendirilen Mühendis Mc. Gregor, incelemelerini tamamladıktan sonra açıklamalarını raporlar şeklinde Tophane-i Amire’ye sunmuştur. Ayrıca alınması gereken makine, cihaz ve alet-edevatin

nelerden oluştuğu ve ne kadarlık bir bütçeye ihtiyaç duyulduğunu da bu raporlarında detaylarıyla belirtmiştir.

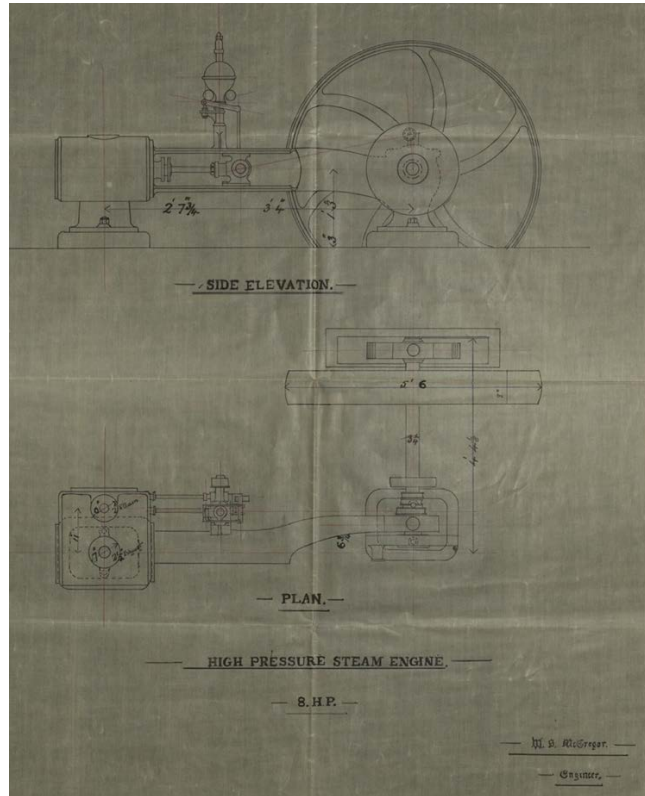
Tablo 1. Mühendis Mc. Gregor'un Islahat için Belirlediği İhtiyaç Listesi ve Ücretleri (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 10; 8/Ke/1307;BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 15, 12/Ke/1307).
1. Retorthane çatısı için: 1500 Sterlin
2. Kondenser takımıyla onlara mahsus teller için: 1210 Sterlin
3. Retortlar ve demir işleri için: 4500 Sterlin. Söz konusu bu retortlar tuğladan imal edilecektir. Böyle olması halinde her sene bazı hafif tamirat takviyesi ile 8-10 sene kullanılabilir. Bu nedenle münasip miktarda tuğlanın daima yedekte bulundurulması gerekecektir.
4. 250.000 mikab gaz alabilecek kazan ve havuz için: 11700 Sterlin
5. Yıldız Sarayı'na gereken gazın verilebilmesi için eskilerinin kaldırılarak yerlerine yeniden bir takım ana borularının yerleştirilmesi için gereken masraf tutarı: 1800 Sterlin
6. Saatte 40.000 kadim mikab gaz devir edebilecek güce sahip bir adet yeni gaz saatinin ücreti için gerekli tutar: 1100 Sterlin (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 14, 11/Ke/1307).
Toplam masraf tutarı: 21810 Sterlindir. Bir de bu toplam tutara ilave olarak buhar makinesine mahsus bir adet kazan için 610 sterlin olmak üzere toplamda 22.420 sterlinlik bir masraf bedeli belirlenmiştir.

Mühendis Mc. Gregor satın alınacak makine, cihaz ve alet-edevat listesine ek olarak kaleme aldığı raporuna, buhar makinesine ait bir adet kazanın çizimlerini de ilave etmiştir (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 8, 18/Ke/1307).

Resim 1: Mc. Gregor'un çift bacalı kazan çizimi (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 23, 5/Ks/1307).

Mühendis McGregor, kazanın satın alınmasına karar verildiği takdirde bir adet kullanım kılavuzunun da kaleme alınacağını belirtmiştir (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 8, 18/Ke/1307).

Resim 2: Mc. Gregor'un yüksek basınçlı buhar motorunun çizimleri (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 23, 5/Ks/1307).

29 Temmuz 1890 tarihinden itibaren Dolmabahçe Gazhanesi Mühendisi olarak istihdam edilen Mc. Gregor, incelemeleri neticesinde uzun yıllardır bakımsız kalan ve üretim kapasitesi ihtiyacın altında olan Dolmabahçe Gazhanesi'nin ıslahatı için,

toplamda 22.420 sterlinlik bir bütçe gerektiğini ifade etmiştir. Ancak gaz kullanan devlet daireleri dahil olmak üzere özel mülkiyetlerdeki abonelerinden alması gereken kullanım bedellerini alamadığı için Gazhane'nin bütçesi yetersizdir. Üstelik alacaklarını zamanında tahsil edemediği için Gazhane'nin dışarıya yüklü miktarda borcu bulunmaktadır. Dolayısıyla acil bir şekilde yapılması gereken geniş çaplı ıslahatın önündeki en büyük engel de mali olmuştur. Bu durum karşısında Zeki Paşa, tüm alacak-vereceklerin tam bir tespitinin yapılması için Gazhane Müdürü Mehmed Halid Bey'den Gazhane'nin, Tophane-i Amire idaresine devredildiği zamandan itibaren tüm muhasebe kayıtlarının dökümünün çıkarılmasını istemiştir. Muhasebe kayıtlarının incelemesi neticesinde ortaya çıkan tablo şu şekildedir:

Tablo 2. Mart 1890 -Ekim 1891 tarih aralığında 19 aylık kadar Dolmabahçe Gazhanesi Alacağı ve Borçları (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 5, 1/Ts/1307).	
Alacaklar (Matlub)	Borçlar (Duyun)
Hazine-i Hassa'dan: 66.468 kuruş, 10 para.	Sene-i sabıka maaş ve ücretleri ile tekaüd sandığına ait: 148.604 kuruş, 36 para.
Nizamiye Hazinesi'nden: 486.186 kuruş, 25 para.	Mülkiye tekaüd sandığına: 23.103 kuruş, 30 para.
Evkaf-ı Hümayun Hazinesi'nden: 1625 kuruş.	Devirden dolayı Şehremaneti'ne: 107.581 kuruş, 20 para.
Şehremaneti'nden: 1.634.929 kuruş, 20 para.	Sene-i sabıka ve haliyede alınan depozito: 114.408 kuruş.
Polis İdaresi'nden: 22.290 kuruş.	Fabrikalardan alınan eşya ücretinden dolayı Tophane'ye: 535.252 kuruş 27 para.
Jandarma İdaresi'nden: 9690 kuruş.	Tüccar ve saireye: 730.619 kuruş, 12 para.

Bazı zevat-ı kiram ahaliden: 69.989 kuruş, 10 para.	Sal-ı hal eylül müteferrikası: 6028 kuruş 20 para.
	Gazhane alacağının tahsil olunamamasından dolayı Gazhane hesabına Tophane Veznesi'nden verilen meblağ olarak Tophane Veznesi'ne olan borç: 625.579 kuruş 39 para.
Toplam Alacaklar: 2.291.178 kuruş 25 para.	Dolmabahçe Gazhanesi Toplam Borç: 2.291.178 kuruş 25 para.

Muhasebe kayıtlarının incelenmesi neticesinde Dolmabahçe Gazhanesi'nin; Hazine-i Hassa, Şehremaneti, Jandarma ve Polis idareleri, Nizamiye Hazinesi, Evkaf-ı Hümayun ile bazı üst kademe ahalide biriken toplam alacak tutarı belirlenmiştir. Diğer taraftan Gazhane'de istihdam edilen personelin maaşları ve emekli sandığına ödenmesi gereken tutar, devir işleminden dolayı Şehremaneti'nin alacağı tutar, ahaliden alınan depozito ödemeleri, Tophane fabrikalarından zaman zaman alınan eşya ücretleri ile Tophane Veznesi'nden Gazhane için çıkan paralar da dahil olmak üzere Gazhane'nin dışarıya olan borç bedelleri belirlenmiştir. Buna göre; 2.291.178 kuruş alacak tutarı ile aynı rakamlara tekabül eden borç tutarı bire bir denk getirilmiştir. En iyi ihtimalle Gazhane'nin, gaz sağladığı devlet daireleri ve ahaliden alacaklarını tazmin edebilmesi durumunda mevcut borçları kapatabileceği düşünülmüştür. Ancak kapsamlı bir ıslahat veya tamiratın yapılabilmesi için ayrı bir bütçeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu durumda Tophane Müşirliği, gazın ücret tarifesinin yeniden belirlenmesi yönünde çalışmalar yürütmüştür. Tarifelendirme, kurumlar arasında uzun süren tartışmalara ve ihtilaflara yol açmıştır. Tophane Müşiri Zeki Paşa, yaptırdığı incelemeler neticesinde Gazhane'de yapılması planlanan ıslahatın finanse edilmesi mevzusunda Gazhane'nin alacaklarının ödenmesi ile birlikte gazın her bin kademinin 50 kuruştan aşağı satışının mümkün olmadığını belirtmiştir (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 3, 9/Ma/1307).

Tophane-i Amire'ce söz konusu bu incelemeler devam ettirilirken diğer taraftan Müşir Zeki Paşa'nın Dolmabahçe Gazhanesi mevzusunda çözüm odaklı yaptığı müzakerelere binaen Sadrazam Ahmed Cevad Paşa da harekete geçmiştir. Sadrazam,

Şehremaneti İdaresi'ne 16 Kasım 1891'de Dolmabahçe Gazhanesi'nin Şehremaneti ile belediye dairelerine vermiş olduğu gaz ve eşyanın ücretinden dolayı Şehremaneti'nin Tophane Müşirliği'ne ne kadar borcunun olduğunun tahkik edilmesi talimatını vermiştir (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 22, 10/Ts/1309). Şehremaneti'nde başlatılan incelemelere ilave olarak Cevad Paşa, 17 Ocak 1892 tarihinde yeni bir talimatla Dolmabahçe Gazhanesi'nin diğer devlet daireleri ve ahali nezdinde bulunan alacaklarının tahkikatının yapılıp neticelerinin bildirilmesini de istemiştir (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 1, 5/Ks/1307).

Tüm bu gelişmeler üzerine gerçekleştirilen tahkikatta, devlet kurumlarının gazhaneye borcunun ne kadar olduğunun belirlenmesi ve acil bir şekilde ıslahat yapılabilmesi için kuramlardan ödemelerin pey der pey alınması gerektiği hususları Meclis-i Mahsus kararıyla onaylanmıştır. Ayrıca Tophane-i Amire'nin Gazhane işleri yoluna girene kadar gazın her bin mikabının 50 kuruştan aşağı verilmesinin mümkün olmadığı beyanına karşın nihai olarak 30 kuruştan karar kılınmış ve ödemelerin düzenli yapılması da Meclis-i Mahsus müzakeresi neticesinde ifade edilmiştir (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 2, 5/Ks/1307).

Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın büyük çabaları ile gerek Sadaret makamı gerekse de Gazhane İdaresi nezdinde yürütülen incelemeler ve kurumlarla yapılan müzakereler kapsamında ortaya çıkan durum şu idi. En iyi ihtimalle Gazhane, alacaklılarından borçlarını tahsil etse bile ıslahat, kısa vadede olabilecek görünmüyordu. Gazhane'nin ihtiyaç duyduğu ıslahatı yakın bir gelecekte gerçekleştirebilmesi, finansal sorunlar nedeniyle mümkün değildi. Tophane Müşiri Zeki Paşa, bu durum karşısında Gazhane alacaklılarından en azından 4000 lira kadarının ivedilikle alınıp içinde bulunulan yıl içinde kışı geçirecek kadar bir tamiratın yapılması kararını almak durumunda kalmıştır. Öte taraftan zorunlu olan kapsamlı ıslahatın yapılabilmesi için gerekli hazırlıkların yürütülmesi yönünde de bir karar alınmıştır (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 21, 25/Ke/1307).

Otuz beş sene evvel sadece Saray-ı Hümayun'un aydınlatması için küçük olarak yapılan, sonradan aydınlatma vazifesinin birkaç kat artması nedeniyle pek çok zarar görmüş olan Dolmabahçe Gazhanesi'nde yapılacak olan tamiratla elde edilecek üretim, ancak birkaç aya kifayet edebilecek derecede olmuştur. Mühendis Mc. Gregor'un yaptığı incelemelere istinaden gerekli olan makine, kazan ve alet-edevatın temininin öncelikli olarak halledilmesi de bu doğrultuda Müşir Zeki Paşa tarafından tekrar beyan edilmiştir (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 21, 25/Ke/1307).

İdare'nin Mali İmkânsızlıklara Rağmen Gerçekleştirdikleri

Dolmabahçe Gazhanesi'nde işlerin durma noktasına geldiği günlerde idareyi devralan Tophane Müşiri Zeki Paşa, işe başlar başlamaz bir yandan acil bir şekilde yapılması gereken tamiratların yapılmasını sağlarken diğer taraftan yapılması planlanan ıslahat için hazırlıkları devam ettirmiştir. Birkaç ayı kurtarır mahiyetteki tamiratların dışında yapılması planlanan kapsamlı yenileme işlemi için 23.000 liralık gibi bir masraf bedeli belirlenmiştir (BOA, İ.MMS. 129/5525, Lef 3, 23/Şu/1307). Süreçte birinci öncelik ıslahatların önündeki finansal sorunların giderilmesiydi. Tophane Müşirliği her ne kadar gaz kullanım bedeli olarak gazhaneye borçlu kurumların ödemelerini yapması kararını Sadaret makamı aracılığı ile aldırılmış olsa da kâğıt üzerinde mutabık kalınan ödemeler aradan geçen birkaç aya rağmen bir türlü yapılamamıştı.

Gazhane'nin gelirlerini artırmak için çareler arayan Zeki Paşa, bu süreçte gazın ücret tarifelenmesini tekrar gündeme taşımıştır. Buna göre eğer her bin mikab gaz için 50 kuruş verilmesi Şehremaneti tarafından geçici olarak kabul edilmiş olursa, Şehremaneti'nin bir sonraki sene için toplam gaz sarfı 1.200.000 kuruş olarak hesaplanmıştır. Keza halihazırda gaz kullanım bedeli olarak Şehremaneti'nin Gazhane'ye olan 1.200.000 kuruş borcu bir sonraki sene Şehremaneti tarafından sarf olunacak gazın ön görülen bedeli ile birleştirilirse toplamda elde edilecek olan 2.400.000 kuruş, Gazhane'nin kapsamlı yenileme masraflarına yetecekti. Şehremaneti, bu ödemeleri Tophane-i Amire'ye parça parça verecekti. Gazhane'nin, Şehremaneti'nden başka Nizamiye Hazinesi'nden de 7000 kûsur lira alacağı olduğundan bu dairenin de Gazhane'ye olan borcunun ödenmesi için benzer bir ödeme planlaması yapılması istenilmiştir. Ayrıca bundan sonraki süreçte de dairelerin kullandıkları gaz ücretinin haftalık olarak onların hesabından yani devletin kasasından muntazaman ödenmesi talep edilmiştir (BOA, İ.MMS. 129/5504, 13/Şu/1307). Teoride sistematik gibi görülen ödeme planının, uygulanmasında sıkıntılar yaşanmıştır. Tophane-i Amire idaresinde olan Dolmabahçe Gazhanesi'nin yeniden düzenlenmesi ve ıslahında kullanılmak üzere borçlarına mukabil Tophane-i Amire'ye parça parça ödeme yapmayı taahhüt eden Şehremaneti, herhangi bir ödeme yapmaktan kaçınmıştır (BOA, İ.MMS. 129/5525, Lef 8, 17/Ma/1309).

Tophane Müşiriyeti, ıslahatların gerçekleştirilmesini imkânsız kılan mali sıkıntıların ortadan kaldırılmasına yönelik uğraş verirken diğer taraftan Londra Sefareti vasıtasıyla Dolmabahçe Gazhanesi Mühendisi Mc. Gregor'un belirlediği makine, alet ve edevatın İngiltere'den temin edilmesi için girişimlerde bulunmuştur.

Gazhane'nin idaresinin Tophane Müşirliği'nde olması nedeniyle dönemin Londra Sefiri Rüstem Paşa, Tophane Müşiriyeti adına Dolmabahçe Gazhanesi için alınacak malzemelerin tedariki konusunda Londra'da yetkili kılınmıştır. Rüstem Paşa, bu süreçte gazhane için gerekli parçaların alınması için görüşme halinde olunan üç İngiliz şirketi ile kontrat imzalamıştır (BOA, HR.SYS.(3). 403/19, Lef 2, 27/Ks/1308; BOA, HR.SFR.(3). 394/73, 23 Mayıs 1892). Gazhane'nin yenilenmesi için gereken makine ve sair eşyanın bilhassa İngiltere'den temin edilmesi konusunda yetkili kılınan Rüstem Paşa bir yazışmasında, Tophane tarafından İngiltere'den satın alınması ve getirilmesi gereken eşya ile çeşitli edevatın isimlerinin İngilizce ve yahut Fransızca yazılıp gönderilmesini rica etmiştir. Çünkü sipariş verilecek olan alet ve edevatın fenni özellikleri olmasından dolayı isimlerinin Türkçe olarak yazılmasının, müracaatta bulunulacak fabrikalarca idrak edilememek gibi bir duruma neden olduğu ifade edilmiştir. Bu sebeple Rüstem Paşa, sipariş edilecek malzemelerin isimlerinin İngilizce veya Fransızca yazılmasını gerekli görmüştür (BOA, HR.SFR.(3). 403/19, 27/Ks/1308).

Glasgow'da bulunan *Barrowfield Iron Works Şirketi*, Rüstem Paşa'nın Tophane-i Amire adına malzemelerin satın alınması için bağlantı kurduğu şirketlerden bir tanesiydi (BOA, HR.SFR.(3). 402/4, HR.SFR. (3). 402/13, 2 Ocak 1893). Rüstem Paşa'nın yürüttüğü görüşmeler neticesinde Gazhane'nin yenilenmesi için satın alınması daha önceden tespit edilen retortların, bu şirketten alınmasına karar verilmiştir. Sipariş edilen retortların yerine konulması ve ilk tecrübesinin yapılarak kontratta belirtilen miktarda gaz alıp almayacağını tespiti için bir süreliğine şirketin mühendisinin İstanbul'a geleceği bilgisi de yine Rüstem Paşa aracılığıyla şirket tarafından Tophane Müşirliği'ne bildirilmiştir (BOA, HR.SFR. (3). 404/102, 26 Mayıs 1893; BOA, HR.SFR.(3). 404/50, 1 Mayıs 1893). İmalatı tamamlanan retortlar ile yine aynı şirketten temin edilen kum gibi muhtelif malzemelerle Gazhane'nin arıtma sistemi gibi diğer makineler pey der pey Tophane-i Amire'ye teslim edilmek üzere İngiliz vapurlarıyla İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Ürünlerin bir kısmı *Mingrelie* isimli İngiliz vapuru, bir kısmı da *Mareotis* isimli İngiliz vapuru ile İstanbul'a getirilmiştir (BOA, HR.SFR.(3).405/35, 28 Haziran 1893; BOA, HR.SFR. (3). 405/42, 4 Temmuz 1893; BOA, HR. SFR. (3) 403/16, 6 Şubat 1893). Bu süreçte Gazhane için gerekli olan makine, alet-edevat ve sair malzeme, bilhassa Glasgow'da bulunan *Barrowfield Iron Works Şirketi*'nden temin edilmekle birlikte gaz sayacı gibi kimi parçalar da Londra'da bulunan *The Gas Meter Company Limited*'den sipariş edilmiştir (BOA, HR.SFR. (3). 421/5, 27 Ocak 1894).

Dolmabahçe Gazhanesi için Avrupa'dan getirtilip doğrudan Tophane-i Amire'ye nakledilen eşya ile sair alet ve edavattan gümrük resmi alınıp alınmaması, bu süreçte gündemi hayli meşgul etmiştir. Konuyla ilgili yürütülen görüşmeler neticesinde, Gazhane'nin kendi bütçesi olması nedeniyle gümrük resmi alınmasının gerektiği, Rüşumat Emaneti ve Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne bildirilmiştir (BOA, İ.RSM. 2/35, 20/Ks/1309). Ancak bu karara rağmen Tophane Müşirliği, Gazhane için Avrupa'dan getirtilen eşyaların gümrük vergisinden muaf tutulması yönünde müracaatlarına devam etmiştir (BOA, BEO. 355/26580, 25/Ks/1309).

Tophane Müşir Zeki Paşa bir taraftan, Gazhane'nin yenilenmesi için ihtiyaç duyulan makine, cihaz gibi eşyaların teminine çalışırken diğer taraftan gazhanenin genişletilmesi yönünde girişimlerde bulunmuştur. Zira Dolmabahçe Sarayı'nın kullanıma başlanmasıyla beraber sarayların aydınlatılması gayesi ile tesis edilen ve zamanla üretim kapasitesini çok üste taşıyarak saraylar haricinde devlet daireleri ve özel mülkiyetlere de gaz temin eden Gazhane, 1890'lı yıllar itibarıyla ihtiyacı karşılayamaz hale gelmiştir. Bu nedenle Müşir Zeki Paşa, idareyi devraldığı dönemde Gazhane'nin makine ve aletlerinin yenilenmesi ile beraber genişletilmesi planını incelemekteydi. Ancak göreve geldiği ilk birkaç yıl içerisinde mali sıkıntılarla boğuşmak durumunda kaldığından, yenileme ve genişletme çalışmaları yavaş ilerlemekteydi.

Zeki Paşa, Gazhane'nin genişletilmesi için gerekli teşebbüslerinin öncesinde Dolmabahçe Süleymaniye Mahallesi Gazhane Caddesi'nde bulunan üç ve beş numaralı bostanın, sahipleri tarafından satışa çıkarıldığı haberini almıştı. Bu bostan, Dolmabahçe Sarayı'na ve Maçka Silahhanesi'ne yakın bir konumdaydı. Arazinin önemine binaen bostanı satın alacak olan kişilerin oraya otel veya sair bir bina inşa etmemesi gerektiği üzerine fikir beyan edilmiştir (BOA, Y.MTV. 53/84, Lef 3, 2/A/1307). Konunun devlet makamlarına bildirilmesiyle beraber ilk olarak bostanın, Hazine-i Hassa ile bir ilişkisinin olup olmadığı Altıncı Belediye Dairesi'nden sorulmuştur (BOA, Y.MTV. 55/21, Lef 2, 19/E/1307). Araştırmalar neticesinde bostanın, Hazine-i Hassa ile bir ilgisinin olmadığı anlaşılmıştır (BOA, Y.MTV. 54/14, 28/A/1307). Dolmabahçe Gazhanesi'nin ihtiyaç duyulan genişletilme işlemi için Tophane-i Amire'nin hazırlıklar yürüttüğü de ilgili makamlarca bilinmekteydi. Bilhassa sarayların, askeri kışlaların ve sokakların aydınlatılmasının gündelik yaşamı kolaylaştıran bir işlevi olması ile beraber bir güvenlik tedbiri olarak aydınlatmanın işlevselliğinin öneminin farkında olan Sultan II. Abdülhamid, Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın Gazhane'nin genişletilmesi ve kapsamlı ıslahatı için yürüttüğü

programa destek vermiştir. Bu doğrultuda Sultan II. Abdülhamid, Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne, bahsi geçen bostanın Dolmabahçe Gazhanesi adına satın alınması iznini vermiştir. Bu izinle bostanın, Tophane-i Amire tarafından satın alınması kararlaştırılmış ise de hisseli olan bostanın yalnız bir hissesi Tophane-i Amire'ye satılmıştır. Bu durum karşısında, daha evvel de Gazhane tarafından kiralanan ancak daha sonra Gazhane'nin Şehremaneti'ne devredildiği esnada ayrılarak Hazine-i Hassa tarafından idare edilmeye başlanan Samanlıdere adlı yerde bulunan sebze bahçesinin de Gazhane arazisine dahil edilebileceği gündeme getirilmiştir. Tophane Müşiriyeti; hem retort, gazometre, kireç kazanlarıyla alet-edevata mahsus bina ve saire yapılması hem de gazometre ile ateş ocaklarının yekdiğerine oluşturduğu tehlikeye meydan verilmeksizin Gazhane binalarının ihtiyaç duyulan mesafe ve işlevsellikle vücuda getirilmesi gibi gerekçelerle söz konusu bahçenin de Gazhane'ye verilmesi için 20 Şubat 1892 ve 6 Mart 1892'de başvuruda bulunmuştur (BOA, Y.MTV. 59/48, 8/Şu/1307; BOA, Y.MTV. 60/13, 21/Şu/1307). Tophane'nin, Gazhane'nin üzerinde bulunduğu arazinin genişletilmesi adına müracaatlarda bulunduğu bu süreçte yeniden inşasına başlanan mevcut Gazhane binası, Ekim 1892 tarihi itibarıyla tamamlanmıştır. Ayrıca Gazhane için Avrupa'daki fabrikalardan satın alınan ve pey der pey İstanbul'a getirilerek Tophane-i Amire'ye teslim edilen makineler ile alet ve edevat da yerlerine yerleştirilmiştir. Son hazırlıkları yapılan Gazhane binasının kapısına resmedilmek ve Tophane-i Amire Mektubî Kalemi Mümeyyizi Ramiz Efendi tarafından hakkedilmek üzere kaleme alınan tarih kıtası da tamamlanmış ve yerine yerleştirilmek üzere Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne teslim edilmiştir (BOA, Y.MTV. 68/101, Lef 1, 30/E/1308). Ramiz Efendi tarafından 1310 yılı tarih düşülen kıta şu şekildeydi:

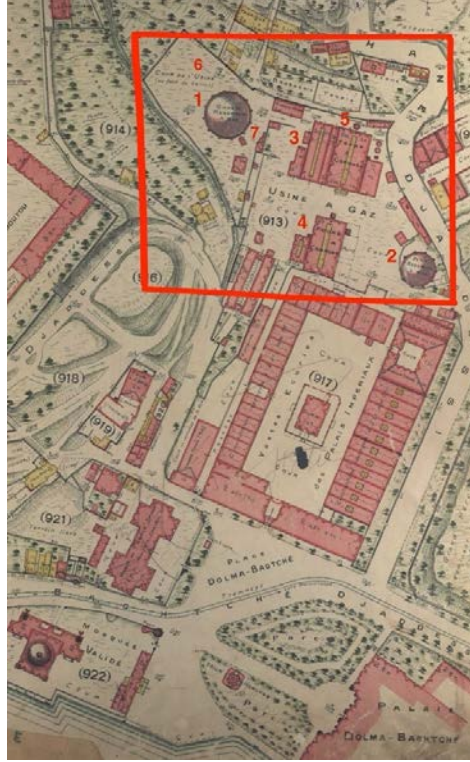
Asar-ı mes'ud u hümayun-ı cihanbanide
Her taraf nur-ı adaletle mücella oldu
Neşr-i feyz eyledi aktar-ı cihana o kadar
Lütfunun zerresi na-kabil-i ihşa oldu
Doldu enva-ı müberrat ile sahn-ı dünya
Her bir asarı pesendide-i mevla oldu
Ömr ü iclaline Sultan Hamid'in alem
Dest-i berdaşte-i ediye-pira oldu
Eyledi barika-i şevkatini mah-zulümat
Pertev-i atıfeti memleket ara oldu
Kıldı gazhaneyi ez-cümle esasen tecdid
Yeni sistem edevatıyla müheyya oldu
Yazdı Ramiz kulu itamına cevher tarih

Mülke Gaz Fabrikası debdebe ihşa oldu (BOA, Y.MTV. 68/101, Lef 1, 30/E/1308).

Gazhane'nin mevcut binasının yeni baştan inşa edildiği ve kullanılmaya başlandığı bu süreçte Tophane Müşiriyeti, Gazhane'nin etrafında bulunan bostanın Gazhane'ye tamamen dahil edilmesi sürecini de yakından takip etmiştir. Bu süreçte, bostanın istimlak kararnamesine uygun olarak Tophane-i Amire tarafından satın alınması için kıymetinin belirlenmesi amacıyla bir komisyon teşkil edilmiştir (BOA, DH.MKT. 2021/78, 4/Ts/1308). Vergi bedeli iki bin beş yüz lira olan söz konusu bostanın sahipleri, bostandaki hisseleri için yedi bin lira istemiştir. Teşkil edilen komisyon, istimlak kararnamesine uygun olarak bostanın gerçek kıymetinin tespitini yapmak üzere çalışmalara başlamıştır. Bostanın bir tarafının Gazhane diğer tarafının kışla-i hümayun olması ve etrafının devlet binaları ile çevrili olması nedeniyle bu araziler üzerinde sair binaların inşasının uygun olmayacağı mütalaası da komisyon tarafından ayrıca bildirilmiştir. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti, Dolmabahçe Gazhanesi'nin genişletilme ihtiyacını da göz önünde bulundurarak bostan arazisinin Tophane-i Amire Müşiriyeti tarafından alınmasının uygun olacağı görüşünü iletmiştir (BOA, DH.MKT. 2057/75, 18/Şu/1308; BOA, DH.MKT. 2057/75, 19/Ma/1308). Yapılan tüm incelemeler ve kurumlar arası görüşmeler neticesinde Dolmabahçe Gazhanesi'ne ilave edilmek üzere satın alınması Sultan II. Abdülhamid'in izniyle gerekli görülen bostanın bedeli, iki yüz yetmiş beş bin kuruş olarak belirlenmiştir. Para, Gazhane'nin, Şehremaneti'ndeki alacağından mahsup edilecektir (BOA, BEO. 205/15364, Lef 5, 11/My/1309). Ancak Şehremaneti veznesinden alınması gereken tutar bir türlü alınamamış ve Tophane Müşiri Zeki Paşa, kıymeti lira cinsinden bin beş yüz olarak belirlenen bostanın satış işi için gereken paranın verilmesi hususunda müracaatlarda bulunmaya devam etmiştir (BOA, Y.MTV. 79/96, 19/H/1309).

Tophane Müşiri Zeki Paşa, vazifesine başladığı Ağustos 1891'den Temmuz 1893'e kadar geçen iki yıllık süre zarfında tüm mali imkansızlıklara rağmen artık ihtiyaca cevap veremez hale gelmiş olan Dolmabahçe Gazhanesi'nin geniş çaplı ıslahatını gerçekleştirmeyi başarmıştır. Hem İngiltere'deki fabrikalardan satın alınan retort, gazometre, kireç kazanları gibi gaz üretmeye yarayan muhtelif makine ve alet-edevatı ile Gazhane'nin iç aksamını yenilemiş hem de satın alınan araziler üzerinde zamanla yeni binalar inşa edilerek gaz üretim kapasitesi ve kalitesi yükseltilebilmiştir. Bu şekliyle Tophane-i Amire Müşiri Zeki Paşa'nın müşirliği sürecince Dolmabahçe Gazhanesi'nde yakalanan yükseliş, müteakip yıllarda da devam etmiştir. Yapılan çalışmalarla Dolmabahçe Gazhane'si; kazanları, gazometreleri, fırın ve diğer binalarıyla Dolmabahçe Sarayı'ndan Gümüşsuyu'na

çıkılan mevkide, Istabl-ı Amire yani has ahırların üst tarafı ve Taşkışla arasındaki geniş alana yayılan bir Gaz Fabrikası kompleksine dönüşmüştür.

Harita 2: Jacques Pervititch haritalarında Dolmabahçe Paftası (Salt Araştırma, APLPEDOLM29.)

Ünlü Pervititch'in Dolmabahçe haritasında gösterildiği şekliyle Dolmabahçe gaz fabrikası arazisinde: 1 büyük gaz tankı, 2 küçük gaz tankı, 3 ve 4 imbik fırınları ile müstemilatı, 5 kimya deposu, 6 büyük fabrika bahçesi ve 7 yan yana üç blok şeklinde kömür depoları olmak üzere gaz fabrikası kompleksinin içerisinde irili ufaklı ondan fazla bina bulunmaktaydı.

Dolmabahçe Gazhanesi'ne ait bir yapı da Kabataş'ta bulunan kömür ambarıydı (BOA, İ.DH. 1200/93943, Lef 2, 25/Te/1306). Gazhane için gerekli olan kömür, burada boşaltılmakta ve ambarda muhafaza edilmekteydi. Kapalı ortamda muhafaza edilen kömür, gerektiğinde yük hayvanlarıyla Gazhane Fabrikası'na transferi sağlanmaktaydı (BOA, ML.EEM. 669/43, 23/Ni/1324). İlerleyen yıllarda Kabataş'ta bulunan kömür ambarına ek olarak Gazhane'nin fabrikalar kısmında da bir kömür deposuna ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü burada bir kömür deposu yoktu ve yağmurlu havalarda ıslanan yaş kömürün kullanılması sıkıntılara neden olmaktaydı. Bu da istihsal olunan gazın kalitesinde bozulmaya yol açmakta, işlem sonrası elde edilen ve dışarıya satılan kök kömürünün de zarar görmesine sebebiyet vermektedir. Sıkıntının önüne geçilmesi için Gazhane civarında bulunan bahçe içerisinde bir kömür

deposu inşa edilmesi için Gazhane Müdürü ile memuru Miralay Salim Bey, Tophane Müşiri Zeki Paşa ile görüşmüştür. Zeki Paşa bunun üzerine, kömürün yağışlı havalardan korunması adına haritada 7 numara ile işaretlenen Gazhane bahçesinde üç parçadan oluşan kömür deposu inşası için gerekli talimatı vermiştir. Yapılan keşif neticesinde bu üç parçadan oluşan kömür deposunun, yüz otuz bin dört yüz on kuruşa mal olacağı bildirilmiştir (BOA, İ.TPH. 6/6, Lef 1, 5/A/1313). Gazhane arazisi üzerinde üç parçadan oluşan bir kömür deposu inşası için gerekli olan paranın da Gazhane'nin hasılatından karşılanmasına karar verilmiştir (BOA, İ.TPH. 6/6, Lef 2, 13/A/1313).

Dolmabahçe Gazhanesi'nin fabrikalar kısmı, haritada belirtildiği gibi dikdörtgen yapılı İstabl-ı Amire'nin üst tarafında yer alan arazisine yayılmakla beraber Gazhane'nin idari binası, Beyoğlu'nda Galatasaray civarında bulunan Yeni Çarşı Sokağı'ndaydı. Tophane Müşirliği, Gazhane'nin Yeni Çarşı'da bulunan bu idarehanesinin de ihtiyaç duyulan dönemlerde tamiratının yapılmasını sağlamıştır. (BOA, ML.EEM. 1138/5, Lef 3, 6/Ma/1330; BOA, İ.TPH. 12/40, 7/Ke/1319; BOA, BEO, 2411/180759, 3/E/1320). Gazhane'nin idari binası, toplamda sekiz oda ve bir de kahve ocağı olmak üzere üç katlı bir binaydı (BOA, ML.EEM. 1138/5, Lef 3, 6/Ma/1330).

Dolmabahçe Gazhanesi'nin Personeli

Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin nezaretinde kapsamlı bir ıslahattan geçirilen ve arazisi genişletilmek suretiyle üretim kapasitesi artırılan Dolmabahçe Gazhanesi, zamanla yeni şebeke hatlarının çekilmesiyle Dolmabahçe ve yakın civarından Ortaköy ve ilerisine kadar gaz dağıtımını yapabilen bir hale gelmiştir. Gazhane'nin, böyle büyük bir fabrika ve işletim ağına sahip olması, bünyesinde birçok personelin istihdam edilmesini de beraberinde getirmiştir.

Dolmabahçe Gazhanesi'nin 1890 yılında Tophane-i Amire'ye devredildiği ilk yıllarda Gazhane'nin Fen ve İmalat Müdürü Mehmed Emin Efendi'ydı. Kendisi, son on altı yılı Fen ve İmalat Müdürlüğü olmak üzere toplamda otuz üç yıl Gazhane'ye hizmet etmiştir (BOA, Y.PRK.BŞK. 19/86, Lef 2, 8/Ts/1306). Gazhane Müdürü ise yine uzun yıllar bu görevi ifa etmiş olan Halid Bey'dir (BOA, ŞD. 763/5, 13/E/1308). Gazhane Müdürü Halid Bey'in, bilhassa Dolmabahçe Gazhanesi'nin Tophane'ye devredildiği ilk yıllarda yoğun bir mesaisi olmuştur. Gazhane ile alakalı tüm muhasebe kayıtları onun nezaretinde incelenmiştir (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 5, 1/Ts/1307). Yine Dolmabahçe Gazhanesi'ne en uzun süre hizmet etmiş memurlarından bir diğeri de Hacı Nuri Bey'dir. Hacı Nuri Bey, Dolmabahçe

Gazhanesi'nin henüz Hazine-i Hassa tarafından idare edildiği yıl olan 1869 yılında, Gazhane Ambar Başkatibi olarak işe başlamıştır. Nuri Bey, bilfiil otuz beş yıllık hizmetinin ardından yine aynı vazifesini devam ettirmekte iken vefat etmiştir (BOA, ŞD. 1032/79, Lef 1, 14/E/1320).

Dolmabahçe Gazhanesi'nin Tophane-i Amire Müşriyeti'nin idaresinde bulunduğu tüm süre boyunca Tophane Müşiri olan Zeki Paşa, Gazhane İdaresi'yle bizzat ilgilenmiştir. Zeki Paşa'nın bu anlamda özellikle de gaz imalatı noktasında en fazla muhatap olduğu kişiler, mühendis ve ustabaşılardır. Gerek Dolmabahçe Gazhanesi'nin Tophane idaresindeki ilk yılında Tophane Müşriyeti'nin başında olan Ali Saib Paşa gerekse de Zeki Paşa, teknik bilgi ve beceri gerektiren gaz işi için Avrupalı mühendisleri istihdam etmişlerdir. Ali Saib Paşa'nın müşirliği döneminde İngiltere'den getirilen Mc. Gregor, 1890 yılının Temmuz ayında göreve başlamıştır (BOA, HR.SFR.3. 368/69, 29 Temmuz 1890). Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın müşirliğinin ilk yıllarında Gazhane Mühendisi olarak vazifesine devam eden Mc. Gregor, Dolmabahçe Gazhanesi'nde gerçekleştirilen kapsamlı ıslahatın hazırlıklarının yürütüldüğü süreçte görevini devam ettirmiştir. Ancak ne var ki yaklaşık iki yıllık bir süre sonrasında arzu edilen hizmetin alınmadığı gerekçesiyle Mühendis Mc. Gregor'un biten kontratı yenilenmemiştir. Yerine yine İngilizli Gaz Mühendisi M. Artur Paddon ile sözleşme yapılmıştır. Mühendis Paddon, Avrupa gazhanelerinden mühendislik diploması almış ve gaz imalatıyla alakalı *nazari ve ameli fende* bilgi ve tecrübeye sahip bir mühendis olması nedeniyle tercih edilmiştir (BOA, HR.SFR.3. 400/3, Lef 1, 5/E/1308). Mühendis Paddon, Londra Gazhaneler Kumpanyası'nın müdürü tarafından tavsiye edilmiştir. Yirmi yedi, yirmi sekiz yaşlarında olan Mühendis Paddon'un, uzun seneler gazhanelerde istihdam edilerek gaz imalatı işlerinde bilgi ve tecrübeye sahip olduğu belirtilmiştir (BOA, HR.SFR.3. 392/28, 27/Te/1308). Bu vasıflarının yanı sıra Mühendis Paddon'un tercih edilmesindeki en büyük faktör şüphesiz tam da o sıralarda devam ettirilmekte olan ıslahat kapsamında, İngiltere'deki fabrikalardan Gazhane için satın alınan makine ve ekipmana aşına olduğu bilinen Mühendis Paddon'un gazhaneye faydalı olacağı düşüncesidir (BOA, HR.SFR.3. 404/48, 1 Mayıs 1893). İngiltere'den getirilen makine ve aletler, yeni baştan inşa edilen ve genişletilen gaz fabrikasına yerleştirilmiştir. Gazhane'nin üretim kapasitesi artırılmıştır. Mühendis Paddon, misyonunu tamamlamasının ardından istifa ettiyse de yerine başka Avrupalı mühendisler istihdam edilmeye devam edilmiştir (BOA, HR.SFR.3. 405/85, 11 Ağustos 1893; BOA, Y.PRK.ASK. 92/37, 27/H/1309). Mühendislerden verim alınabilmesi için mühendis tercümanları da her daim istihdam edilen personel arasında yer almıştır.

Tablo 3. Gazhane-i Amire Memurlarının (Gazhane Müdürü ve Fen-İmalat Müdürü ve diğerleri) Maaşları (BOA, ML.EEM. 825/7, Lef 6, 5/Ts/1324).			
Aylık/Kuruş		Senelik/Kuruş	
22.200		266.400	
Gazhane-i Amire Amelesinin Ücretleri			
Görevleri	Kişi Sayısı	Aylık/Kuruş	Senelik/Kuruş
Mühendis ve Ustabaşı	1	4750	57.000
Mühendis Tercümanı	1	750	9000
Amele Müfettişi	1	600	7200
Gazcı ve Ustabaşı	1	1250	15000
Gazcı Ustası	15	6440	77280
Saat ...	2	400	4800
Anahtarcı	1	200	2400
Makinist	1	940	11280
“ ”	2	600	7200
Ateşçi	2	540	6480
Turnacı	1	500	6000
Demirci	4	1150	13800
Gaz İstihsalinde Müstahdem Ustabaşı	1	1250	15000
Gaz İstihsalinde Müstahdem Usta Muavini	1	900	10800
Gaz İstihsalinde Müstahdem Usta ve Duvarcıbaşı	1	850	10200
Gaz İstihsalinde Müstahdem Usta Duvarcı ustası	4	1200	14400

Ocakçılar Kethüdası	1	530	6360
Ocakçılar Kethüdası Muavini	3	1270	15240
Birinci Sınıf Ocakçısı	7	2660	31920
İkinci Sınıf Ocakçısı	46	17640	211680
Kireççi	4	1000	12.000
Fenerci Başısı	1	350	4200
Fenerci Onbaşısı	1	300	3600
Katarcı	31	7750	93.000
Katranacı	3	750	9.000
Kantaracı	3	1500	18.000
Bekçi	3	730	8.760
Kapıcı	3	910	10.920
İmam	1	182	2.184
Odacı	3	750	8.520
Çeşitli Hizmetlerde Görevliler	3	1000	12.000
Amele Onbaşısı	1	250	3.000
Tenekeci	1	400	4.800
Saraylar ile Askeri Mekanlarda Görevli Ustalar	9	3238	38.856
Ocaklarda Görevli Dört Amele ücreti	4	1238	14.856
Toplam	167	64.728	776.736

Mühendis ve ustabaşı, gazcı ustaları, saat okuyucuları, ocakçılar, demirciler başta olmak üzere sayıları yüz altmış yediyi bulan fabrika çalışanlarının aylık toplam maaş tutarı 64.728 kuruş iken bu rakamın senelik tutarı 776.736 kuruştur. Ayrıca gaz imalatını gerçekleştiren tüm personelin haricinde Gazhane Müdürü ile Fen-İmalat Müdürü, Fen-İmalat Müdür Muavini (BOA, ŞD. 914/57, Lef 1, 20/Ni/1308) dahil olmak üzere Dolmabahçe Gazhanesi'nin idari işlerinde çalışan gazhane

memurlarının aylık toplam maaş tutarı 22.300 kuruş iken bunların senelik maaş tutarlı 266.400 kuruştur.

Tablo 4. Gazhane-i Amire Memurları Maaşlarıyla Amele Ücretleri ve Sair Masraflar (BOA, ML.EEM. 825/7, Lef 6, 5/Ts/1324).	
Giderler	Kuruş
Memur Maaşları	266.400
Fabrika Amelesi Ücretleri	776.736
Kömür	2.028.000
Oksid Döker	49.205
Eşya	323.600
Kömür Nakliye ve İhraciyesiyle İdarehane Kirası ve Sair Masraflar	366.484
Ana Borularıyla Ocakların Kısmen Tecdidi Masrafı	600.000
Toplam	4.410.425

Dolmabahçe Gazhanesi'nde görevli memurlar, Gazhane'nin imalat kısmında istihdam edilen personelin ödemeleri haricinde gaz imalatının en önemli hammaddesi olan kömür, gider kaleminde birinci sırada yer almaktaydı. Bir senelik gider tablosunda kömür için sarf edilen tutar, 2.028.000 kuruştur. Personel ve kömür giderlerinin dışında Beyoğlu'nda bulunan üç katlı Gazhane İdarehanesi'nin yıllık kira tutarı da dahil şebeke hattını tesis eden boruların yenilenmesi için giderlerin yıllık toplam tutarı 4.410.425 kuruş olarak hesaplanmıştır.

Dolmabahçe Gazhanesi'nin Gaz Dağıtım Ağı: Aboneler

Dolmabahçe Sarayı'nın kullanılmaya başlanması ile beraber evvela sarayın aydınlatılması gayesiyle tesis edilen Dolmabahçe Gazhanesi, ilerleyen süreçte üretim kapasitesinin artmasıyla saray dışına da havagazı satmaya başlamıştır. Havagazı, saraylar haricinde kışlalar başta olmak üzere askeri daireler ile diğer devlet daireleri ve sonrasında bilhassa yüksek gelirli zümreden kişilerin özel mülkiyetlerine de satılmaya başlanmıştır.

1890 yılında Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin Dolmabahçe Gazhanesi'nin idaresini Şehremaneti'nden devraldığı dönemde, Gazhane'nin saraylar başta olmak üzere gerek devlet kurumları nezdinde gerekse de özel mülkiyetlerde abonelik ağı hayli geniştir. Sultan II. Abdülhamid'in haremiyle beraber ikamet ettiği Yıldız Sarayı başta olmak üzere diğer hanedan mensuplarının Dolmabahçe ve civarında ikamet ettikleri saraylar, bu hizmet ağına birinci sırada yer almıştır. Sarayları; sokakları aydınlatılan Şehremaneti ve kışlalar başta olmak üzere tüm askeri kurumlar ve yapılar takip etmiştir. Havagazı ile aydınlatılan tüm askeri yapıların Gazhane'deki kullanım hesapları, Nizamiye Hazinesi içerisinde yer almıştır (Gürsakal, 2010, s. 121).

Ancak ne var ki Gazhane, Dolmabahçe'nin civarında bulunan tüm saray ve devlet dairelerine sattığı havagazı karşılığında alması gereken ödemeleri zamanında ve eksiksiz toplamakta büyük güçlük çekmiştir. Üstüne üstlük tüm imkansızlıklara rağmen bir yandan Gazhane'nin ihtiyaç duyduğu ıslahat ve yenileme işleri için çaba gösterilmiştir. 1894 yılının Nisan ayında, Tophane Müşiriyeti Dolmabahçe Gazhanesi'nin dairelerde toplamda, 1.430.795 kuruş borç alacağı bulunmaktaydı (BOA, İ.HUS. 22/70, Lef 2, 24/Ma/1310).

Tablo 5. Dolmabahçe Gazhanesi'nin Şubat 1891- Mart 1894 tarihleri arasında devlet dairelerinde biriken üç yıllık alacağı (BOA, İ.HUS. 22/70, Lef 1, 24/Ma/1310).	
Nizamiye Hazinesi	756.543 kuruş, 5 para.
Şehremaneti	543.438 kuruş, 14 para.
Hazine-i Hassa	88.363 kuruş, 10 para.
Polis Dairesi	37.155 kuruş.
Jandarma Dairesi	4955 kuruş.
Evkaf-ı Hümayun Hazinesi	340 kuruş.
Toplam:	1.430.794 kuruş, 29 para.

Bu kadar yüksek rakamlara ulaşan borçların zamanında tahsil edilememesi, Gazhane'nin idaresini sıkıntıya düşürmüştür. Durum karşısında Tophane Müşirliği, devlet dairelerinin söz konusu bu borçları için Maliye Hazinesi'nden bir defalık olmak üzere bu borcun ödenmesi ve bundan sonrasında kullanım bedellerinin dairelerin haftalıklarından olarak Maliye Hazinesi'nden muntazaman Tophane Müşiriyeti'ne verilmesi yönünde girişimlerde bulunmuştur (BOA, İ.HUS. 22/70, Lef 2, 24/Ma/1310).

Tophane Müşirliği'nin, Gazhane'nin devredildiği yıldan itibaren ödemeler konusunda problem yaşadığı kurumların başında Şehremaneti gelmektedir. Tophane Müşiri Zeki Paşa, defalarca Sadaret makamına başvurarak, Şehremaneti'nin birikmiş ödemelerini yapması ve dahası bundan sonraki ödemelerin muntazaman haftadan haftaya yapılması için müracaatta bulunmuştur. Ancak mali kayıtları incelediğimiz zaman Şehremaneti'nin gaz kullanım bedeli olarak Gazhane'ye ödemelerini eksiksiz ve düzenli olarak yapmadığı görülmektedir. Şehremaneti'nin borcu, geri ödenmesi imkânsız bir boyuta ulaşmıştır. Bu durum karşısında devlet makamları, biriken borcun ödenebilmesi için çareler aramak durumunda kalmıştır. Çözüm için, 1894 yılının Haziran ayında Sultan II. Abdülhamid'in emriyle aynı yılın Nisan ayından itibaren olmak üzere Şehremaneti'nin yakacağı gazın kullanım bedeline yüzde yirmi indirim uygulanmıştır. Böylece 1894 yılının Mart ayından başlamak üzere on iki ay boyunca Şehremaneti'nin gaz kullanım bedeli, indirimli şekliyle hesap edilmiştir (BOA, BEO, 415/31087, Lef 3, 18/H/1310).

Tablo 6. Şehremaneti'nin aylara göre gaz kullanım oranları, bedelleri ve indirimli hali (BOA, BEO, 415/31087, Lef 2, 9/H/1310).			
Aylar	1893 senesinde kuruş	1893 senesine nisbeten 1894 senesine isabet eden	Kadim/mikab
1894 Mart	112.262	117.248	2.344.975
1894 Nisan	100.410	82.520	2.063.000
1894 Mayıs	89.135	71.308	1.782.709
1894 Haziran	81.251	65.000	1.625.020
1894 Temmuz	91.837	73.470	1.836.747

1894 Ağustos	99.791	79.833	1.995.835
1894 Eylül	106731	85.384	2.134.625
1894 Ekim	126.138	100.910	2.522.760
1894 Kasım	142.615	114.092	2.852.300
1894 Aralık	149099	119.279	2.981.980
1894 Ocak	138.455	110.764	2.769.110
1894 Şubat	115.530	92.424	2.310.600
Toplam		1.112.236 kuruş 22 para	1.353.256 32 para

Şehremaneti'nin kullandığı aylık gaz miktarlarını ve ücretinin yüzde yirmi indirimli ve indirimsiz miktarlarını değerlendirdiğimiz zaman Şehremaneti'nin 1894 yılında gaz kullanım bedeli olarak Dolmabahçe Gazhanesi'ne ödeyeceği tutar, yüzde yirmi indirimli haliyle 1.112.236 kuruş olarak hesaplanmıştır. Tophane Müşiriyeti, Gazhane'ye ödemelerin yapılması için Sadaret başta olmak üzere devlet makamları nezdinde başvuruda bulunmuş ve borçların ödenmesi hususunda teoride gerekli desteği alabilmiştir. Ancak Sultan II. Abdülhamid'in konu hakkındaki emirlerine istinaden gerekli talimatlar verilmesine rağmen hiçbir zaman ödemeler düzenli yapılmamıştır. Nitekim Gazhane İdaresi'nin tüm devlet dairelerinde biriken alacakları, 1895 yılının Mart ayı mali kayıtlarına göre toplamda 7000 liraya ulaşmıştır. Bu durum Gazhane idaresini ziyadesiyle sıkıntıya sokmuştur. Keza Gazhane'nin her sene alacaklarını bir şekilde alamaması, inşaat ve aydınlatma masrafları açısından Tophane Müşirliği'nin bütçesine de zarar vermiştir. Çünkü Gazhane İdaresi'nin Tophane'ye devredildiği 1890 yılından 1895 yılına kadar Tophane-i Amire veznesi hesabından Gazhane'ye verilen tutar, 54.580 Osmanlı lirasını bulmuştur. Böylesi yüklü bir miktar, Tophane-i Amire'nin bütçesine büyük bir darbe vurmuştur. Öyle ki zaten askeri sanayinin yürütüldüğü bir kurum olması hasebiyle devlete mali açıdan külfetli gelen Tophane Müşirliği, mevcut mali imkansızlıklarına bir de Gazhane İdaresi'nden kaynaklı mali sıkıntıların eklenmesiyle Tophane fabrikalarında çalışmakta olan amelenin sayısını azaltmak durumunda kaldığı zamanlar olmuştur. İş gücünün azaltılması da doğrudan askeri imalatın düşmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Gazhane'nin kullanım bedeli olarak devlet dairelerinden alması gereken alacaklarının alınamaması hem Gazhane hem de Tophane Müşirliği idarelerini sıkıntıya sokmuştur. Bu durum karşısında Tophane

Müşiri Zeki Paşa, idareyi devraldığı andan itibaren büyük çaba harcadığı Dolmabahçe Gazhanesi'nin, Tophane Müşirliği'nden alınarak eskiden olduğu gibi Şehremaneti'nin idaresine bağlanması yönünde müracaatta dahi bulunmuştur (BOA, Y.MTV. 116/66, 26/Şu/1310).

Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın bu çaresizliği, Sadaret makamı tarafından fark edilmiştir. Dönemin Sadrazamı Mehmed Kâmil Paşa (Kuneralp, 1999, s. 1), Dolmabahçe Gazhanesi'nin Şehremaneti'nden alacağı paranın pey der pey ödenmesi ve Gazhane İdaresi'nin de düzene sokulması için bizzat Sadaret makamının konunun takipçisi olacağı sözünü vermiştir (BOA, İ.ML. 95/13, 2/T/1311). Bununla beraber kurumlar nezdinde biriken borçların ödenmesi için de alternatif çözümler üretilmiştir. Örneğin Dolmabahçe Gazhanesi'nin, Şehremaneti'nde biriken 14.345 lira borcuna mahsuben 5000 lirasının, Dersaadet emlak vergisinden dolayı Hazine'den Şehremaneti'ne verilmekte bulunan tutardan kesilerek hemen Gazhane veznesine aktarılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca kalan paranın da iki taksitte ödenmesi, bizzat Sultan II. Abdülhamid'in emriyle ilgililere bildirilmiştir. Ancak buna rağmen ödemeler bir türlü yapılmamıştır. Bu durum karşısında Tophane Müşiriyeti, bir iki defa gaz kesintisine gitmek durumunda dahi kalmıştır (BOA, İ.HUS. 41/33, 26/A/1311).

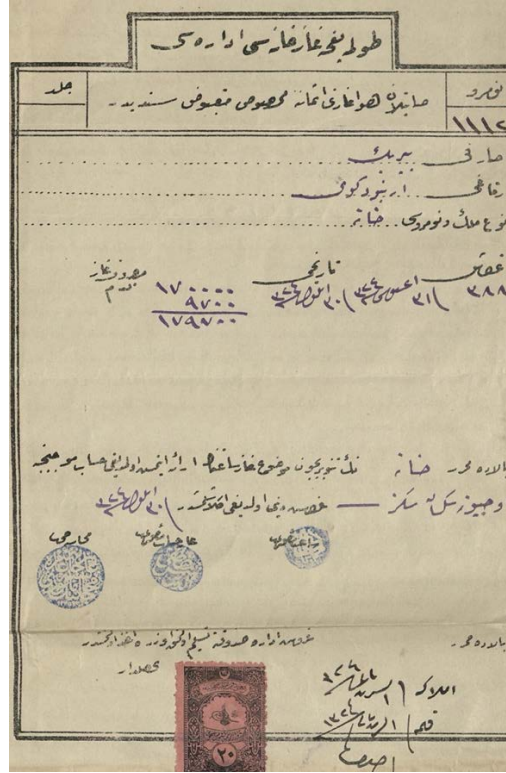
Diğer taraftan alacaklarını tahsil edememesi karşısında Dolmabahçe Gazhanesi de dışarıya ödemelerini yapamaz hale gelmiştir. Nitekim Gazhane için İngiltere'den getirtilen 3200 ton maden kömürü, 1895 yılının Kasım ayında ücretinin ödenememesinden dolayı bir müddet bir depoda bekletilmiştir. Üstelik halihazırda kullanılmak üzere elde yeterli miktarda kömür olmamasından dolayı gaz üretimi de durmuş (BOA, Y.PRK.ASK. 108/38, 31/Te/1311; BOA, DH.MKT. 483/34, Lef 91, 18/Ke/1321) ve Gazhane personeli de aylıklarını alamamaya başlamıştır (BOA, Y.MTV. 132/27, 7/Te/1311). Mali sıkıntılar karşısında Tophane Müşiriyeti'nin defalarca konuyu üst makamlara taşıması, onları Gazhane'de imalatın durması halinde doğabilecek sorunların ciddiyetine uygun olarak çareler üretmeye sevk etmiştir. Zira gaz üretilmemesi, başta saraylar olmak üzere tüm askeri tesislerin aydınlatılmaması demek olup büyük bir güvenlik zafiyeti anlamına da gelmekteydi. Bu sebeple devlet kurumlarının Gazhane'ye yapması gereken ödemeler, düzene sokulmaya çalışılmış ve her ne kadar art arda aksaklıklar yaşansa da eskisine nazaran ödemelerin alınmasına başlanmıştır (BOA, Y.MTV. 208/104, 1/Ts/1316).

Mevcut saray, sahil saray, kasır gibi yapıların aydınlatılması için verilen gaz haricinde yeni inşa edilmekte olan saray ve sair yapıların aydınlatılması için de gerekli hazırlıkların yapılması gerekmiştir. Verilen gaz bedelinden başka söz konusu bu yapılara gaz aktarımı için boruların döşenmesi, makine, alet ve edevatının hazır edilmesi, bazı masrafları beraberinde getirmiştir. Örneğin 1901 yılı sonlarında Ortaköy'de inşa edilmekte olan sarayların havagazı ile aydınlatılması için gaz boruları ile fenerlerin döşenmesi işinde kullanılmak üzere 72.131 kuruşluk bir masraf bedeli belirlenmiştir (BOA, Y.MTV. 222/56, 10/Te/1317). Üstelik saraylara zamanla yenilerinin eklendiği de düşünülürse bu anlamda masraflar artarak devam etmiştir. Ayrıca masraf bedelleri, gaz ile aydınlatma sisteminin döşeneceği sarayların büyüklüğüne göre farklılıklar gösteriyordu. Örneğin Fatma ve Münire sultanların dairelerine havagazı ile aydınlatma sisteminin döşenmesi için 1907 yılında 515.034 kuruşluk masraf bedeli öngörüldüğü gibi Naime Sultan'ın sahil sarayının bahçesi için 103.091 kuruşluk bir masraf belirlenmiştir. Elbette ki saray, kasır, sahil saray gibi mülkiyeti Emlak-ı Emiriye'de yani devlette olan yapılarda bu sistemin kurulması işinin finansal kısmı Hazine-i Hassa hesabından karşılanmaktaydı (BOA, Y.MTV. 301/11, 31/T/1323; BOA, Y.MTV. 308/193, Lef 2, 15/Ni/1324). Yeni saray, sahil saray ve saire hanedan mensuplarının ikamet ettikleri dairelere sıfırdan bu sistem döşendiği gibi daha önceden tesis edilen ancak zamanla yenilenme ihtiyacı gerekli görülenler de yine Tophane Müşirliği tarafından yenilenmiştir. Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'nin Feriye'deki dairelerinin çürümüş vaziyette olan gaz borularının değiştirilmesi işlemi de bu şekilde gerçekleşmiştir (BOA, Y.MTV. 307/20, 26/Şu/1323). Sarayların aydınlatma alt yapılarında ihtiyaç duyulan tamiratlar zaman zaman Kılıçalı Asariye Karakolhanesi'nde olduğu gibi devlet dairelerince de talep edilmiştir. Kılıçalı Asariye Karakolhanesi havagazı borularının takınması nedeniyle gazhaneden memur ve amele gelerek Beşiktaş Muhafızı [Yedi Sekiz] Hasan Paşa'nın gözetiminde tamiraty yaparak sorunu hızlı bir şekilde gidermişlerdir (BOA, Y.PRK.ASK. 99/92, 17/A/1310).

Dolmabahçe Gazhanesi, yukarıda da izah edildiği üzere saraylar ve devlet daireleri başta olmak üzere geniş bir abonelik ağına sahipti. Bilhassa yüksek gelirli, önemli mevkilerde ve önemli vazifelerde bulunan kişilerin evleri gazhaneden çekilen şebeke hattı sayesinde havagazı ile aydınlatılıyordu. Eğer bir mülk sahibi, evinin ya da iş yerinin havagazı ile aydınlatılmasını istiyorsa Dolmabahçe Gazhanesi İdaresi'ne müracaatta bulunuyordu. Gerekli alt yapının uygun olması durumunda Gazhane İdaresi tarafından gönderilen personel, gaz verilmesi talep edilen mülke gaz saati ve muslukları takarak gazın kullanıma hazır hale gelmesini sağlıyordu. Gazın

aydınlatılmada kullanılmasını müteakip birer aylık periyotlar şeklinde yine Gazhane'den gelen memurlar, gaz saatini okuyarak o mülkte bir ay zarfında ne kadar gaz kullanıldığını hesaplıyordu. Hesaplanan kullanım miktarı da mevcut ücretlendirme üzerinden Dolmabahçe Gazhanesi muhasebesinde hesaplanarak abonenin adına makbuzu kesiliyordu. Gazhane muhasebecisinin özel mührüyle damgalanan makbuz gereğince Gazhane tahsildarı makbuzda yazan kullanım bedelinin tahsil edilmesi için söz konusu mülke gidiyordu. Bu ilk gidişte makbuzda yazılı olan paranın ödenememesi durumunda bir hafta müddet veriliyor ve verilen o bir haftalık müddet zarfında para yine tahsil edilemezse borç ödenene kadar mülkün gazı kesiliyordu. Gazhane İdaresi tarafından kapatılmış olan gazın açtırılması için ise mutlaka Gazhane İdaresi'ne müracaat edilmesi ve borcun tamamen ödenmesi gerekiyordu. Aksi takdirde borçlu abone, gaz kullanımından mahrum bırakılıyordu (BOA, ML.EEM. 697/48, Lef 2, 9/A/1324).

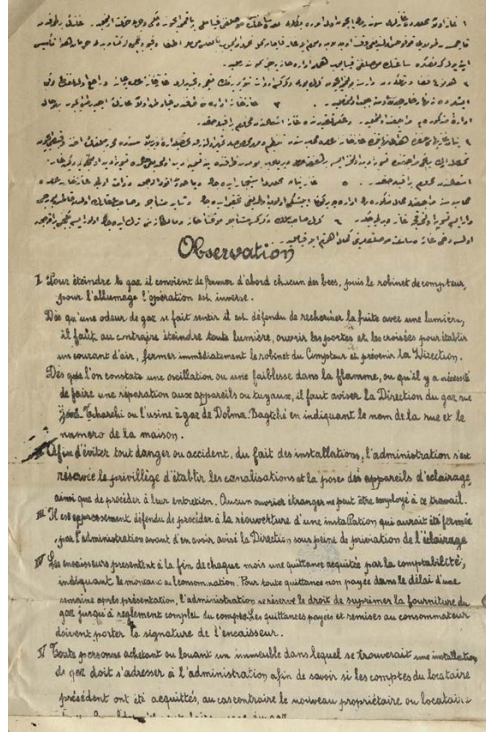
Dolmabahçe Gazhanesi, maddi durumu iyi, ticaret erbabından yahut yüksek mevkilerde bulunan müslim ve gayr-i müslim vatandaşlardan oluşan geniş bir abone ağına sahipti. Sadr-ı esbak Said Paşa'dan Serasker Rıza Paşa'ya, Abdullah Biraderler'den Madam Roseto'ya Dolmabahçe Gazhanesi'nin birçok abonesi bulunmaktaydı (BOA, ML.EEM. 1138/5, Lef 16; 17, 20/Ts/1328). Sultan II. Abdülhamid'in hususi doktoru Hamidiye Etfal Hastanesi Operatörü Bier Bey'in (BOA, ML.EEM. 738/29, 12/Ma/1325) de Arnavudköy Kuruçeşme'de bulunan sahilhanesi havagazı ile aydınlatılan özel mülkiyetler arasında yer almaktaydı (BOA, ML.EEM. 712/2, Lef 2, 1/Ts/1324).

Belge 1: Dolmabahçe Gazhane İdaresi tarafından düzenlenen faturanın ön yüzü (BOA, ML.EEM. 712/2, Lef 1_1, 1/Ts/1324).

Doktor Bier Bey'in Arnavudköy'de bulunan sahilhanesi adına düzenlenen faturaya göre Bier Bey'in sahilhanesinde 13 Eylül 1908–13 Ekim 1908 tarihleri arasındaki bir aylık süreçte 179.700 kadim mikab gaz kullanılmıştır. Gazın ücretlendirilmesi gereği havagazının her bir kadiminin 0.46 kuruş üzerinden hesaplanması neticesinde 388 kuruşluk bir fatura çıkarılmıştır. 14 Kasım 1908 tarihinde ödemesi yapılan faturanın altında tahsildarın imzası olmakla beraber gaz hesap memuru, muhasebecisi ve saati okuyan gazhane personelinin de mühürleri bulunmaktaydı (BOA, ML.EEM. 712/2, Lef 1, 1/Ts/1324).

Dolmabahçe Gazhane İdaresi tarafından düzenlenen makbuz senetlerinin ön yüzünde, havagazı ile aydınlatma hizmeti alan adrese ait kullanım bilgileri ve o ayki kullanım bedeli yer alırken arka yüzünde gaz kullanım koşulları ve abonelik şartlarıyla alakalı önemli bilgiler bulunmaktaydı.

Belge 2: Dolmabahçe Gazhane İdaresi tarafından düzenlenen faturanın arka yüzü (BOA, ML.EEM. 712/2, Lef 1_2, 1/Ts/1324).

Fatura olarak nitelendirebileceğimiz bu makbuz senetlerinin arka yüzündeki metinde gaz güvenliği ile alakalı uyarıcı bilgilerden en önemlisi, gaz kullanımı esnasında gazda herhangi bir sıkıntı olması ve gaz kokusu hissedilmesi durumunda tehlikenin bertaraf edilmesi için ne yapılması gerektiğinin belirtildiği bilgiydi. Böyle bir durumla karşılaşılması durumunda pencere ve kapıların açılarak içerideki havanın cereyan ettirilmesi ve sonrasında gaz saatinin musluğunun kapatılıp hemen idarehaneye haber verilmesi gerekmektedir. Ayrıca her türlü kaza ve tehlikeden korunmak için gerek boru ve gerekse aydınlatma araç gereçlerinin tamir ve yenilenme işlemlerinin yalnız Dolmabahçe Gazhanesi tarafından yapılması gerektiği belirtilmiştir (BOA, ML.EEM. 697/48, Lef 2, 9/A/1324).

Güvenlikle alakalı uyarıcı bilgilerin yanı sıra abonelik ile ilgili bilgilere de faturada yer verilmiştir. Buna göre havagazı alt yapısına sahip yerlerde bulunan mülklerin kiralanması veya satın alınması söz konusu olduğunda şahısların, evvela Dolmabahçe Gazhanesi muhasebesine müracaatı ile söz konusu bu yerin Gazhane İdaresi ile o güne değin bir ilişığının olup olmadığının araştırılması gerekmektedir. Şayet daha önce o mülkü kullanan kişinin adına bir borç bedeli var ise ödeme yapılmadığı sürece o adrese gaz verilmesine imkân tanınmamaktaydı. Şüphesiz bu keskin kural, gaz verdiği devlet daireleri ile ödemeler konusunda her daim sorun yaşayan Dolmabahçe Gazhanesi'nin, en azından özel mülkiyetlerle aynı problemi

yaşamamak adına ödemeler konusunda taviz vermemeye çalışmasının bir göstergesiydi (BOA, ML.EEM. 697/48, Lef 2, 9/A/1324).

1890 yılından itibaren Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne bağlı olarak faaliyetlerine devam eden Dolmabahçe Gazhanesi, 1908 yılında müşiriyet lağvedilene kadar Dolmabahçe ve civarından daha da uzak mesafelere dağıtım sağlayarak geniş bir abone ağına sahip hale gelmiştir. Saraylar başta olmak üzere Şehremaneti, askeri kışalar, Hazine-i Hassa, Birinci Kolordu-yu Hümayun, İkinci Kolordu-yu Hümayun, Evkaf-ı Hümayun, Beyoğlu Mutasarrıflığı, Polis Mektebi, Jandarma Dairesi, Jandarma Efrad-ı Cedid Mektebi, Küçük Zabit Mektebi Dolmabahçe Gazhanesi'nin havagazı verdiği daireler arasında yer almıştır (BOA, ML.EEM. 1138/5, Lef 11, 20/Ts/1328).

1890 yılından itibaren aralıksız on sekiz yıl Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne bağlı olarak faaliyetlerini devam ettiren Dolmabahçe Gazhanesi, 1908 yılına gelindiğinde idari bir değişiklik karşılığında karşı karşıya kalmıştır. 1832 yılından itibaren Müşiriyet unvanıyla idare edilen Tophane-i Amire lağvedilmiş ve Müşir Mustafa Zeki Paşa tüm görevlerinden azledilmiştir. Müşiriyetin lağvedilmesi ile Tophane-i Amire'den geriye kalan birimler, Harbiye Nezareti'nin genel idaresine verilmiştir. Bir dizi devam eden idari değişiklikler neticesinde kurum önce 30 Temmuz 1908'de Tophane-i Amire Nezareti, ardından 2 Ağustos 1909 tarihinde de İmalat-ı Harbiye Müdüriyeti unvanı ile Harbiye Nezareti'ne bağlı olarak idare edilmiştir (Çevik Azap, 2023, s. 110). Tophane'den geriye kalan yönetim organizasyonunun Harbiye Nezareti'nin genel idaresine aktarıldığı bu iki yıllık süreçte 1890 yılından itibaren Tophane-i Amire Müşiriyeti tarafından idare edilen Dolmabahçe Gazhanesi'nde pratikte herhangi bir değişiklik olmamakla birlikte idaresi teoride Harbiye Nezareti'nin genel idaresinde bulunan İmalat-ı Harbiye Müdüriyeti'ne aktarılmıştır. Tophane-i Amire'den geriye kalan tüm birimlerin Harbiye Nezareti'ne aktarılma işlemleri esnasında kaleme alınan on maddelik düzenlemenin dördüncü maddesinde, Dolmabahçe Gazhanesi'nin idaresinin Şehremaneti'ne terki belirtilmişse de bu işin görüşülmesi sonraya bırakılmıştır (BOA, MV. 130/33, 20/T/1325). Uzun süren müzakereler neticesinde İmalat-ı Harbiye Müdüriyeti'ne bağlı bulunan Dolmabahçe Gazhanesi İdaresi'nin, Şehremaneti idaresinde bir şirkete kiralanması kararına varılmıştır. Ancak aradan geçen bir buçuk yıl gibi bir zaman sonunda bu konuda da herhangi bir sonuca varılamamıştır (BOA, ML.EEM. 825/7, Lef 27, 4/Ke/1326; BOA, MV. 150/30, 2/Ma/1327). En nihayetinde Dolmabahçe Gazhanesi'nin, Şehremaneti'ne devri 4 Ocak 1913 tarihinde gerçekleşmiştir (BOA, ML.EMM. 957/7, 22/Ke/1328).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin payitahtı olan İstanbul'un havagazı ile aydınlatılması için zamanın teknolojisine uygun olarak tesis edilen gazhane tesislerinin ilki Dolmabahçe Gazhanesi'dir. Gazhane, sarayın aydınlatılması amacıyla tesis edilmiş ancak kısa bir sürede sarayın ihtiyacından fazla havagazı üretilmesi nedeniyle saray dışına da gaz vermeye başlanmıştır. Birkaç yıl içerisinde işletim ağı genişleyen Dolmabahçe Gazhanesi, kurulduğu yıldan 1874 yılına kadar Hazine-i Hassa, 1874 yılından 1890 yılına kadar da Şehremaneti tarafından idare edilmiştir. Gerek sarayın aydınlatılması gerekse de yıllar içerisinde genişletilen dağıtım şebekesi sayesinde cadde ve sokakların, askeri ve mülki devlet dairelerinin ve özel mülkiyetlerin aydınlatılması misyonunu uzun yıllar devam ettiren Dolmabahçe Gazhanesi, 1890'lı yılların başına geldiğinde iş göremez derecede geri kalmıştır. Bu sebeple, Gazhane'nin fabrika kısmının teçhizatıyla beraber hem yenilenmesi hem de genişletilmesi gerekmiştir.

Beledi hizmet olarak nitelendirebileceğimiz gaz ile aydınlatma işi, aynı zamanda bir imalat işi olması hasebiyle Dolmabahçe Gazhanesi 1890 yılında askeri sanayi temelli olan Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin idaresine bağlanmıştır. Gazhane'nin, Tophane-i Amire'ye bağlanması sonrasındaki ilk bir buçuk yılı, Tophane'nin o zamanki Müşiri Ali Saib Paşa'nın idaresindedir. Gazhane'de işlerin durma noktasına geldiği bir dönemde idareyi devralan Ali Saib Paşa, bu süre boyunca bir yandan gazhanede aciliyet kesp eden tamiratların yapılmasını sağlayarak gaz kesintilerinin önünü almaya çalışmış, diğer taraftan yapılması zaruri olan kapsamlı ıslahat için hazırlıkları başlatmıştır. Ancak bu süreçte Ali Saib Paşa, birçok zorluklarla karşılaşmıştır. Bunlardan ilki, Dolmabahçe Gazhanesi'nin zamanında gaz verdiği kurumlardan alacağını tahsil edememesi nedeniyle kasasının boş olması, diğeri de devirden sonra yeni ücretlendirme konusunda Şehremaneti ile Tophane-i Amire arasında yaşanan uzun ihtilaflardır. Ancak tüm bunlara rağmen bir buçuk yılın ardından aniden vefat eden Müşir Ali Saib Paşa, en azından günü kurtarır mahiyette de olsa ufak tefek tamiratları yaptırıp gaz imalatını devam ettirmiştir. Ayrıca Saib Paşa, kendisinden sonra Tophane-i Amire Müşirliği'nin başına geçecek olan Zeki Paşa'nın Dolmabahçe Gazhanesi'nde gerçekleştirilecek olan ıslahat için gerekli olanların tespiti çalışmalarının da önünü açmıştır.

Müşir Mustafa Zeki Paşa, idareyi devralır almaz üretim noktasında sorunlar yaşayan Gazhane'nin ihtiyaç duyduğu kapsamlı ıslahatın bir an evvel gerçekleştirilmesi için çalışmalarına başlamıştır. Müşir Zeki Paşa, görevlendirdiği yabancı mühendisler vasıtasıyla Gazhane'nin kapsamlı ıslahatı için neler yapılması

gerektiğini ve bu gerekenlerin ne kadara mal olacağını tespit etmiştir. Sonrasında bir yandan İngiltere'deki fabrikalardan gaz imalatı için alınması gereken makine, cihaz ve her türlü alet-edevatın sipariş verilmesini sağlamış, diğer taraftan bu ıslahatın önünde büyük engel teşkil eden mali problemleri çözmeye çalışmıştır. Zira Şehremaneti başta olmak üzere verdiği gaz karşılığında alması gereken ödemeleri tahsil edemediği için Dolmabahçe Gazhanesi'nin kasası bomboş bir vaziyettedir. Bu durum karşısında Müşir Zeki Paşa, Sadaret makamı ile yaptığı uzun görüşmeler neticesinde Dolmabahçe Gazhanesi'nden gaz alan devlet dairelerinin ödemeleri konusunda bir nebze de olsa bir düzen oluşturabilmiştir. Kendisi bu sayede, Dolmabahçe Gazhanesi'nde imalatın tamamen sekteye uğramaması için günü kurtarır mahiyette tamiratlar gerçekleştirmiş ve uzun vadede yapılması planlanan kapsamlı ıslahat için gereken paranın temin edilmesini sağlamıştır. Tophane Müşiri Zeki Paşa, idareyi devraldığı birkaç sene içerisinde planlanan kapsamlı ıslahatı gerçekleştirebilmiştir. Bu sayede hem gazhane son teknolojiye uygun bir şekilde teçhiz edilmiş hem de gazhanenin arazisi genişletilmek suretiyle burası büyük gaz fabrikası kampüsü haline getirilebilmiştir. Takip eden yıllarda üretim kapasitesinin artırılmasıyla beraber çekilen yeni şebeke hatları sayesinde Dolmabahçe ve civarından daha uzak noktalara kadar gaz dağıtımı da yapılabilmektedir.

1890 yılının Mart ayından itibaren Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin idaresine geçen Dolmabahçe Gazhanesi, 1908 yılında müşiriyet lağvedilene kadar Tophane-i Amire'nin bünyesinde faaliyetlerine devam etmiştir. Başarılı olarak değerlendirebileceğimiz on sekiz yılın ardından Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin lağvedilmesi ile kurumun kalanının, önce Tophane-i Amire Nezareti ardından İmalat-ı Harbiye Müdüriyeti unvanları ile Harbiye Nezareti'ne bağlanmasının doğal neticesi olarak Dolmabahçe Gazhanesi de genel idare itibarıyla Harbiye Nezareti'ne bağlı İmalat-ı Harbiye Müdüriyeti'ne bağlanmıştır.

Kaynakça

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-1 Ali Evrak Odası Evrakı (BEO), 355/26580, 205/15364, 415/31087, 2411/180759.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT), 2021/78, 2057/75, 483/34.

Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR (03)), 381/8, 381/15, 381/14, 381/50, 403/19, 394/73, 402/4, 402/13, 404/102, 404/50, 405/35, 405/42, 403/16, 421/5, 368/69, 400/3, 392/28, 404/48, 405/85.

İrade Dahiliye (İ.DH), 1119/87475, 1200/93943, 1241/97247.

İrade Hususi (İ.HUS), 22/70, 41/33.

İrade Maliye (İ.ML), 95/13.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS), 110/4736, 129/5525, 129/5504.

İrade Rüşumat (İ.RSM), 2/35.

İrade Tophane (İ.TPH), 6/6.

Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti (ML.EEM), 825/7, 669/43, 1138/5, 957/7.

Meclis-i Vukela Mazbataları (MV), 15/17, 55/39, 58/2, 130/33, 150/30.

Sadaret Mektubi Muhimme Kalemî Evrakı (A.)MKT.MHM) 500/35.

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES), 57/29, 55/12.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV), 53/84, 79/96, 132/27, 208/104, 222/56, 301/11, 308/193, 53/84, 55/21, 54/14, 59/48, 60/13, 68/101, 116/66.

Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK), 75/11, 76/5, 108/38, 92/37.

Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK), 19/86, 19/86, 17/21.

Yıldız Perakende Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkanı Harbiye (Y.PRK.MYD), 9/74.

Yıldız Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzatı (Y.PRK.ŞH), 3/33, 3/5.

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD), 763/5, 1032/79, 914/57.

Sürelî Yayınlar

Sabah Gazetesi

Kaynak Eserler ve Araştırmalar

Akın, N. (1998). *19. Yüzyıl'ın İkinci yarısında Galata ve Pera*. İstanbul: Literatür Yayınları.

Alman Mavileri. (2006). *1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları*. İstanbul: İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları.

- Altınışik Uçman, I. (2005). Dolmabahçe Gazhanesi ve Temporal Zamanın Dönüşümü: Grand Rue Pera, Sokak Lambaları, Gece Mekanları. B. Kaya (Derleyen). *Dolmabahçe Mekânın Hafızası*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 189-207.
- Büyüktaşkın, H. A. A. ve Türkel, E. (2019). Geçişten Günümüze Gazometre Yapıları ve Dolmabahçe Gazometresi İçin Olası İşlevlendirme Önerileri. *Tüba-Ked*, 19, 55-74.
- Çelik, Y. (2013). Sultan Abdülaziz Devrinde Gündelik Hayatta Değişim: Yeni Alışkanlıklar, Mekânlar ve İmkânlar. *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu, Bildirileri* içinde (s. 209-280). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çevik Azap, P. (2023). *Tophane-i Amire Müşiriyeti*. İstanbul: Timaş Akademi Yayınları.
- Engin, V. ve Gülsoy, U. (2015). İstanbul'un Aydınlatılmasında Elektrik Dönemi. M. İpşirli ve S. Aydüz (Editörler). *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* içinde (s.372-395). İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları.
- Ergin, O. N. (1996). *İstanbul Şehreminleri*. A. N. Galitekin (Hazırlayan). İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları.
- Ergin, O. N. (1995). *Mecelle-i Umur-ı Belediye*. İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları.
- Gülersoy, Ç. (1994). Dolmabahçe Sarayı. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, C.3.
- Gürsakal, G. G. (2010). Osmanlı ve Büyük Güçlerin Askeri Harcamalarına Karşılaştırmalı Bir Bakış (1840-1900). *Gazi Akademik Bakış*, 4(7), 115-131.
- Jacques Pervititch, Plan cadastral d'assurances. Dolma-Baghtché. [Dolmabahçe] No: 29, 1926, Salt Araştırma, APLPEDOLM29.
- Kon, K. ve Mazak, M. ve Kayserilioğlu, R. S. (1999). *Osmanlı'dan Günümüze Havagazının Tarihçesi*. İstanbul: İğdaş Yayınları.
- Kuneralp, S. (1999). *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922)*. İstanbul: İsis Yayınları.
- Küçükerman, Ö. (2007). *Bir İmparatorluk İki Saray: Topkapı ve Dolmabahçe*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mazak, M. (2013). *Gündelik Hayattan Renklerle Eski İstanbul*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

- Mazak, M. ve Şen, A. (2007). İstanbul'da İlk Modern Aydınlatılan Mekân: Dolmabahçe Sarayı ve Dolmabahçe Gazhanesi. K. Kahraman (Ed.). *150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu* (C. 2, s. 59-69). İstanbul: TBMM Milli Saraylar Yayınları.
- Oktay, T. (2011). *Osmanlı'da Büyükşehir Belediye Yönetimi: İstanbul Şehremaneti*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sezgin, C. (2004). *Sanayi Devrimi Yıllarında Osmanlı Saraylarında Sanayi ve Teknoloji Araçları*. İstanbul: TBMM Milli Saraylar Yayınları.
- Sözen, M. (1994). Dolmabahçe Sarayı. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 9, s. 503-507). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tekin, H. S. (2006). *Dolmabahçe Gazhanesi'nin Kuruluşu ve İşletilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Toprak, Z. (1993). Aydınlanma. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (C. 1, s. 476-481). İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları.

Summary

Dolmabahçe Palace was built as the first great example of the modernization initiated in the architectural field during the reign of Sultan Abdülmecid. Lighting this magnificent palace, built in Western architectural style, was handled as an important issue. The lighting system with coal gas, which was widely used for lighting in those years, was decided to be implemented in the newly built palace. So, Dolmabahçe Gashouse was built on the upper parts of the land, where private stables were located; named as İstabl-ı Amire, belonging to Dolmabahçe Palace, where corresponds to the upper parts of the İnönü Stadium today. The Gashouse started its activities with the usage of the Palace in 1856. Dolmabahçe Gashouse, established in accordance with the technology of the time, increased its production capacity in one year period and thus started to sell gas outside the palace.

Thus, coal gas, started to be used in the lighting of the places where foreigners were intense, such as Galata and Beyoğlu, as well as the workplaces and private properties of the high-income group since 1857, had a wide distribution network in a short time. Also with the rising number of the civilian subscribers over time, Dolmabahçe Gashouse, whose distribution network expanded even more, the necessity of having a corporate identity came up. Thus, Dolmabahçe Gashouse, operating under Hazine-i Hassa since 1856, was firstly attached to Şehremaneti in 1874, and then Tophane-i Amire Müşiriyeti in 1890.

During the period when Tophane-i Amire Müşiriyeti took over Dolmabahçe Gashouse' administration, things were not going well in the Gashouse. Because the Dolmabahçe Gashouse, which had been making production since 1856, had not been adequately repaired over the years despite its intense usage. Additionally, 1890s' technology was not the same as the technology in the years of its establishment. So, Gashouse was no longer able to produce sufficient and clean gas. Therefore, when Tophane-i Amire Müşiriyeti took over the administration of the Gashouse, the first agenda item regarding this place was the urgent renovation of the Gashouse in accordance with the latest technological system and the

facility's expansion to increase its production capacity. Tophane-i Amire Müşiriyeti started with bringing engineers from the United Kingdom. The assigned engineers determined the requirements for re-establishment of the Dolmabahçe Gashouse in a modern way and increasing its production capacity, and presented what the machinery and equipment, required to be procured were, in reports. They also reported from which factories the machinery and equipment to be purchased from abroad can be procured.

Zeki Pasha, the Müşir (Marshall) of Tophane, had to grapple with the financial difficulties that prevented the reform, while carrying out the preparations for the renovation of the Dolmabahçe Gashouse. Because the safe box of Dolmabahçe Gashouse was totally empty for the reason of not being able to get its receivables from government offices where it sold gas, especially from Şehremaneti, on time. Additionally, Dolmabahçe Gashouse could not pay its debts abroad because it could not receive its receivables. On the other hand, high amounts were required to make planned reforms in Dolmabahçe Gashouse. Under this circumstance, Zeki Pasha, the Müşir of Tophane took initiatives to collect the receivables of Gashouse accumulated in government offices. In this scope, he made negotiations with the Grand Vizier of the time and tried to ensure that the receivables accumulated in the government offices as gas usage charge were paid and after that the payments were to be settled in an orderly manner. Though having received the support of state administrators, Sultan Abdulhamid II. being in the first place, for making payments, Tophane-i Amire Müşiriyeti always had problems with this matter. Despite, the planned comprehensive renovation and expansion was conducted in a few years with the dedication of Tophane-i Amire Müşiriyeti, thanks to the revenues from newly created subscriptions and the debts that could be collected from government offices. All kinds of machinery and equipment procured from factories in the United Kingdom were placed in the newly reconstructed gas building, and additional buildings were built on the Gashouse land, which was expanded by being purchased from the owners of the watermelon field located around the land where the Gashouse building is located. Dolmabahçe Gashouse, which had been turned into a kind of industrial campus, had increased its production capacity even more over time and started to deliver gas to new places through the network pipeline. Infrastructure works were carried out by Dolmabahçe Gashouse to light the existing palaces close to the Gashouse, as well as each newly built palace for the dynasty members, with coal gas. Thus, all the palaces up to Ortaköy could be lighted with coal gas, thanks to the network line installed from the Dolmabahçe Gashouse. Besides, the necessary repairs were made by the Tophane-i Amire Müşiriyeti when there was a malfunction in the pipeline or lamps in the places where gas had been given for a long time.

Despite all these services, Dolmabahçe Gashouse continued to have financial problems. During the time its administration belonged to the Tophane-i Amire Müşiriyeti, Dolmabahçe Gashouse could not receive the payments it should have received from the government offices it supplied coal gas completely and on time. Because it could not collect the debts, there were occasional disruptions in the payments that the gasworks had to make. So much so that there were times when coal, which is the main ingredient of gas production, was kept in warehouses due to the inability to pay and therefore gas production came to a standstill. So much so that there were times when coal, which is the main ingredient of gas production, was kept in warehouses due to the inability to make payment and therefore gas production came to a standstill. Despite all the difficulties, Tophane-i Amire Müşiriyeti was able to successfully manage Gashouse, which employs a large number of personnel due to both the manufacturing works of Gashouse and the fact that it is a large enterprise. This administration continued from 1890 until the abolition of the Müşiriyet in 1908.